

WOLF IN ZEELAND

Preventieplan wolvenschade

Voorwoord

Voor u ligt het plan Wolf in Zeeland. Dit plan is gemaakt door de daarvoor samengestelde adviescommissie met dezelfde naam. Vertegenwoordigers van alle belangen samen vormen de commissie. Schapenhouders, belangenorganisaties uit de landbouw zowel als natuurbeschermingsorganisaties.

De terugkeer van de wolf in Nederland is bepaald niet onopgemerkt gebleven. De discussie tussen voor en tegenstanders van de komst van dit, voor Nederland grootste roofdier, wordt op veel plaatsen gevoerd. Zo ook in onze commissie. Schapenhouders zijn bang voor de schade aan hun schapen en natuurorganisaties zijn blij dat de wolf blijkbaar kansen ziet om zich te vestigen in Nederland.

Ik ben trots op deze commissie omdat zij ondanks de tegengestelde belangen constructief heeft kunnen werken aan een plan om schade aan dieren zoveel mogelijk te voorkomen.

De wolf heeft zich in Zeeland enkele malen laten zien. Het betreft tot nu toe alleen een enkel zwervend exemplaar. Er hebben zich nog geen wolven gesetteld in de Provincie. Reden te meer om nu maatregelen te nemen.

De maatregelen betreffen in de eerste plaats preventie van schade. In het plan zijn de mogelijkheden daartoe uitgewerkt. De commissie adviseert aan Gedeputeerde Staten om daartoe de houders van alle hoefdieren tegemoet te komen in de kosten van het plaatsen van wolf werende netten door middel van een subsidieregeling. Verdere uitgewerkte adviezen vindt u in het plan.

De commissie hoopt hiermee een reëel plan gemaakt te hebben die zowel het belang van de houders van hoefdieren als het belang van de bescherming van de wolf dient.

Krijn Hamelink,
voorzitter van de Adviescommissie Wolf in Zeeland
30 november 2023 Inhoudsopgave

Inhoudsopgave

Voorwoord	2	7. Preventieve maatregelen in de praktijk	22
Inhoudsopgave	3	7.1. Pilots	22
Samenvatting	4	7.2. Zeeuwse demonstratie middag wolfwerende afrasteringen	22
1. Inleiding	5	7.3. Effecten	24
1.1. Opdracht aan de Adviescommissie Wolf in Zeeland	5	7.4. Monitoring en evaluatie	24
1.2. Werkwijze van de Adviescommissie	5	8. Maatschappelijke acceptatie	25
1.3. Leeswijzer	5	8.1. Draagvlak	25
2. Wetgeving en beleid	6	8.2. Factoren van invloed op draagvlak en acceptatie	25
2.1. Wetgeving	6	9. Communicatie	26
2.2. Interprovinciaal beleid	6	9.1. Draaiboek dode (aangereden) wolf	26
3. Invloed van de wolf op natuur, landbouw en andere belangen	8	9.2. Draaiboek signalering levende wolf	26
3.1. Natuur	8	9.3. Interventierichtlijnen en escalatie ladder	28
3.2. Landbouw	9	9.4. Communicatie en kennisoverdracht	28
3.3. Recreatie en omwonenden	9	10. Een toekomst met de wolf	29
3.4. Dierenarts	9	10.1. Ontwikkeling van de populatie	29
4. Gebiedsbeschrijving Zeeland	10	► Bijlage 1	29
4.1. Gevestigde en zwervende wolven	10	Specifieke eisen aan afrastering	29
4.2. Verspreiding in Nederland en België	10	► Bijlage 2	29
4.3. Landbouwschade in Nederland	11	Rekenvoorbeelden vergoedingen	29
4.4. Zwervende wolven en wolvenschade in Zeeland	11	Rekenvoorbeelden (naar voorbeeld van de regeling in Drenthe)	29
4.5. Beschrijving van Zeeland	12	Bepalen hoogte subsidie	29
4.6. Verspreiding van landbouwhuisdieren in Zeeland	13	Voorbeeld 1	29
4.7. Ruimtelijke afbakening van het preventieplan	14	Voorbeeld 2	30
5. Preventie tegen wolvenschade	15	Voorbeeld 3	30
5.1. Soorten preventieve maatregelen	15	► Bijlage 3	30
5.2. Visuele middelen	15	Bronnen en referenties	30
5.3. Afrasteringen	16	► Bijlage 4	
5.4. Kuddebewaking	18	Samenstelling Adviescommissie Wolf in Zeeland	31
5.5. Dieren 's nachts ophokken	18		
5.6. Beheermaatregelen	19		
6. Toepassing van afrasterings- en andere preventieve maatregelen	20		
6.1. Effectieve afrasterings- en andere preventieve maatregelen	20		
6.2. Kosten van afrasteringsmaatregelen	20		
6.3. Vergoedingen van materialen	20		
6.4. Instructie afrasteringsmaatregelen	20		
6.5. Plaatsing en onderhoud afrasteringsmaatregelen	20		
6.6. Ruimtelijke inpassing van preventieve maatregelen	21		

Samenvatting

Adviescommissie Wolf in Zeeland heeft de vraag gekregen van Gedeputeerde Staten van Zeeland (GS):

- om een Zeeuws gebiedsgericht 'preventieplan wolvenschade' op te stellen,
- om te adviseren over een Zeeuwse subsidieregeling, aangepast aan de Zeeuwse situatie en bedrijfsvoeringen,
- en om draagvlak voor de wolf te vergroten,
- onder leiding van een onafhankelijk voorzitter.

Voor u ligt het preventieplan wolvenschade. In dit preventieplan adviseert de adviescommissie Wolf in Zeeland aan de Gedeputeerde Staten van Zeeland om:

- de provinciale subsidieregeling voor preventieve maatregelen tegen wolvenschade open te stellen voor alle soorten hoefdieren, (exclusief varkens) die zowel bedrijfsmatig als hobbymatig worden gehouden.
- naast een subsidieregeling voor preventieve maatregelen, ook een communicatieplan uit te werken en uit te voeren. Een eerste aanzet daartoe kan gelezen worden in hoofdstuk 9 van dit advies.
- heel Zeeland aan te wijzen als risicogebied. De wolf kan per nacht wel 80 kilometer lopen, dus het is niet ondenkbeeldig dat in de hele Provincie Zeeland schade kan ontstaan.
- een subsidieregeling uit te werken met toepasbare materialen, een realistische vergoeding, hulp en advies bij het neerzetten en goede voorlichting en communicatie richting dierhouders. Het doel hiervan is om het nemen van preventieve maatregelen te stimuleren.
- in de subsidieregeling toe te staan om te werken met 90 cm flexinetten met een aarddraad onderin (stroom tot op de grond). In het geval dat de wolf er toch in slaagt binnen te komen, dan wordt geadviseerd om te verplichten het net te verhogen met een extra lint erboven (voorkeur blauw lint). Het doel hiervan is om schapenhouders te stimuleren met goed hanteerbare flexinetten te gaan werken in plaats van de dubbele lage draden. De verwachting van de Commissie is dat dit reeds goed wolvenwerend werkt.
- ten behoeve van de hulp aan dierhouders samen te gaan werken met Wolffencing Zuid Nederland, zodat dierhouders hulp en advies kunnen krijgen t.a.v. de werkwijze met wolfwerend materiaal en / of het plaatsen daarvan.
- zo spoedig mogelijk een provinciale subsidieregeling voor preventieve wolfwerende maatregelen voor heel Zeeland op te starten. De commissie adviseert daarbij om middels communicatie door alle stakeholders het gebruik hiervan te stimuleren.
- in het landelijk overleg aandacht te vragen voor de kosten van onderhoud van wolfwerende afrasteringen en deze zo mogelijk in een beheerpakket onder te brengen.
- bij verstrekking van subsidie wolfwerende afrasteringen instructie te geven over de correcte plaatsing van wolfwerende afrastering. Dit om te voorkomen dat het uiteindelijk toch niet goed werkt.
- te inventariseren waar er situaties zijn waar geen wolfwerend raster zou mogen staan en hierover het gesprek aan te gaan.
- middels de subsidieregeling een pilot met kuddewaakhonden mogelijk te maken. Dit om na te gaan of kuddewaakhonden in Zeeland in een recreatiegebied zouden kunnen werken.
- een communicatieplan op te stellen. De commissie vindt het belangrijk om blijvend met dierhouders, terreineigenaren, burgers, gemeenten en andere betrokken partijen in gesprek te blijven over de wolf.
- het draaiboek bij melding wolf verder uit te werken in een concreet handboek zodat alle partijen weten wie waarvoor en wanneer verantwoordelijk is.

1. Inleiding

1.1. Opdracht aan de Adviescommissie Wolf in Zeeland

Sinds 2015 is de wolf terug in Nederland. In april 2021 kwam er een wolf voor het eerst naar Zeeland. De foto op de voorpagina is van deze wolf. Hij verscheen in Tholen en zwom via het kanaal weer terug naar Brabant. Deze wolf maakte geen schade onder landbouwhuisdieren. Nadien zijn er nog vier keer zwerfende wolven in Zeeland geweest, te weten op Schouwen-Duiveland, Reimerswaal (2x) en Zuid-Beveland. In totaal zijn daar onder schapen 22 slachtoffers gevallen.

Gedeputeerde Staten van Zeeland (GS) hebben in 2022 de opdracht gegeven aan de reeds bestaande Projectgroep Wolf in Zeeland:

- om een Zeeuws gebiedsgericht 'preventieplan wolvenschade' op te stellen,
- om te adviseren over een Zeeuwse subsidieregeling, aangepast aan de Zeeuwse situatie en bedrijfsvoeringen,
- en om draagvlak voor de wolf te vergroten,
- onder leiding van een onafhankelijk voorzitter.

De projectgroep is daarmee geformaliseerd. De projectgroep is omgedoopt tot Adviescommissie Wolf in Zeeland.

1.2. Werkwijze van de Adviescommissie

De adviescommissie staat onder leiding van een onafhankelijke voorzitter. In de adviescommissie nemen verschillende, relevante stakeholders deel. De samenstelling van de Adviescommissie Wolf in Zeeland is opgenomen in bijlage 4 van dit plan.

De commissie vergadert eens in de zes weken over de inhoud van het preventieplan wolvenschade. Dit plan vormt input voor de provincie om wolfenbeleid en daartoe een toegepaste subsidieregeling open te stellen.

De Commissie heeft op 30 juni 2023 een demonstratiemiddag wolfwerende afrasteringen georganiseerd. Het doel van deze bijeenkomst was informatie te verstrekken over wolfwerende afrasteringen, kennis te delen en meer bewustwording te creëren.

Wolvenprent

1.3. Leeswijzer

Dit plan gaat over de Zeeuwse preventie van wolvenschade met als doel om zo conflictarm als mogelijk samen te leven met de wolf. Diverse hoofdstukken worden afgesloten met een bondig geformuleerd advies. In hoofdstuk 11 worden alle adviezen bij elkaar gebracht.

In hoofdstuk 2 van dit preventieplan worden de wetgeving en het beleid besproken. Het preventieplan is de praktische, Zeeuwse uitwerking van het IPO wolfenplan dat de provincies in 2019 gezamenlijk hebben opgesteld, en dat zij in april 2023 hebben aangevuld met een addendum.¹

In hoofdstuk 3 wordt het gebied Zeeland beschreven, voor wat betreft de habitat en de gevestigde dierhoudende bedrijven. In hoofdstuk 4 wordt de invloed van de wolf op landbouw, ecologie en andere belangen beschreven. Hoofdstuk 5 behandelt de communicatie rondom het verschijnen van de wolf. In hoofdstuk 6 worden de mogelijke preventieve maatregelen beschreven. In hoofdstuk 7 worden afrasteringen verder uitgewerkt. In hoofdstuk 8 worden voorbeelden van preventieve maatregelen in de praktijk geschetst en ervaringen hiermee in den lande uitgewerkt. Daarna komen maatschappelijke acceptatie en draagvlak aan de orde. In de samenvatting worden de door de Commissie Wolf in Zeeland adviezen beschreven. Het plan zal geactualiseerd worden op het moment dat de het Interprovinciaal Wolfenplan 2019 geactualiseerd is, of wanneer hiertoe om andere redenen noodzaak bestaat.

¹ <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolfenplan.pdf>

2. Wetgeving en beleid

2.1. Wetgeving

Nederland heeft de wettelijke plicht om wolven te beschermen en om te streven naar een gunstige staat van instandhouding op populatieniveau. Deze strikte bescherming van wolven komt voort uit het Verdrag van Bern en is opgenomen in de Europese Habitatrichtlijnen, bijlage II en IV. In de Nederlandse wetgeving zijn deze bepalingen geïmplementeerd in de Wet Natuurbescherming. Sinds 2014 is de wolf in Nederland aangewezen als een beschermde, inheemse diersoort. De uitwerking van de verbodsartikelen in de Wet Natuurbescherming, worden doorvertaald in het Besluit activiteiten leefomgeving (BAL), artikel 11.46 e.v.

De Wet natuurbescherming bepaalt op grond van artikelen 3.5 en 3.6 dat het verboden is om wolven:

- opzettelijk te verwonden, te vangen of te doden;
- te verstoren, met name tijdens perioden van voortplanting en aanwezigheid van jongen;
- vaste rust- en verblijfplaatsen te vernielen en of te beschadigen;

Op grond van artikel 7.8 van de Wet natuurbescherming is het Nederlandse strafrecht van toepassing op ieder die zich schuldig maakt aan overtreding van die regels.

Het weren van wolven om vee te beschermen beschouwen we niet als 'verstoren' in de zin van de Wet Natuurbescherming. Het weren mag echter niet leiden tot verwonden of doden van de wolf en het mag geen negatieve invloed uitoefenen op de gunstige staat van de lokale wolvenpopulatie. Met deze interpretatie van de wet, kunnen we gebruik maken van maatregelen om landbouwhuisdieren te beschermen tegen de wolf. De provincies zijn bevoegd gezag voor de uitvoering van de Wet Natuurbescherming. Onder strikte voorwaarden kan de provincie toestemming geven om af te wijken van de verbodsbepalingen van de Habitatrichtlijnen en Wet Natuurbescherming. Daarvoor moet aan een aantal cumulatieve voorwaarden worden voldaan, zoals:

- Een ontheffing mag enkel verleend worden op basis van vooraf bepaalde wettelijke belangen.
- Het bereiken van de gunstige staat van instandhouding, mag niet in het geding komen.
- Er moet aangetoond worden dat er geen andere bevredigende oplossingen bestaan.

De wolf wordt ook beschermd door het Verdrag van Washington (CITES). Hierin zijn verbodsartikelen opgenomen over het vervoeren van dode of levende wolven of delen daarvan.

Wanneer er acuut gevaar bestaat voor de openbare veiligheid kan de burgemeester opdracht geven om in te grijpen op grond van de Gemeentewet. Er moet dan sprake zijn van direct en acuut gevaar volgens het 'onmiddellijkheidsbeginsel'. Dit geldt overigens niet alleen voor wolven, maar voor alle dieren die een acuut gevaar vormen.

De Wet Dieren bepaalt in paragraaf 2, artikel 1.6 dat dierhouders zelf wettelijk verantwoordelijk zijn voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren te beschermen tegen roofdieren zoals de wolf.

2.2. Interprovinciaal beleid

Het preventieplan is de praktische, Zeeuwse uitwerking van het Interprovinciale Wolvenplan 2019.² In april 2023 is dit wolvenplan aangevuld met een addendum en interventierichtlijnen.³

De Provincie Zeeland heeft zich, net als de andere provincies, geconformeerd aan het Interprovinciaal Wolvenplan 2019. Omdat er behoefte is aan actualisatie, is begonnen met het schrijven van nieuw wolvenplan. Een aantal onderdelen daarvan moeten nog nader uitgewerkt worden. Daarom is besloten om het nieuwe wolvenplan in 2024 gereed te hebben. De onderdelen die al gereed zijn die niet kunnen wachten zijn in het voorjaar van 2023 opgenomen in een addendum bij het Interprovinciaal Wolvenplan 2019. Ook zijn de vernieuwde interventierichtlijnen gepubliceerd.⁴ De interventierichtlijnen beschrijven gewone situaties en probleemsituaties tussen mens – wolf en hond – wolf en hoe daarop gehandeld kan worden.

Eén van de onderdelen van het Interprovinciale Wolvenplan is preventie. Het inzetten van preventieve maatregelen is niet alleen een manier om vee te beschermen tegen de wolf, maar ook om de wolf te beschermen. Wolvenaantallen kunnen namelijk leiden tot een afname van de maatschappelijke acceptatie van de wolf.

Een wolf wordt gezien als gevestigd als deze tenminste 6 maanden in een gebied verblijft. Als dat het geval is, dan stellen Gedeputeerde Staten de begrenzing van een **leefgebied** vast. Binnen het leefgebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12. Echter vooralsnog, in ieder geval tot op heden wordt bij het verstrekken van tegemoetkomingen in de schade door wolven niet getoetst of deze maatregelen daadwerkelijk toegepast worden. De beginperiode

² Interprovinciaal Wolvenplan: <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/01/Interprovinciaal-wolvenplan.pdf>

³ Addendum 2023 bij het Interprovinciaal Wolvenplan: <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2023/04/Interprovinciaal-wolvenplan-Addendum-2023.pdf>

⁴ <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2023/04/Interprovinciaal-wolvenplan-Addendum-2023-Interventie-richtlijnen.pdf>

wordt gebruikt om dierhouders in algemene zin voor te bereiden op de komst van de wolf en in het bijzonder om ervaring op te doen met eventuele gebiedsgerichte preventieplannen. Provincies kunnen zelf besluiten wanneer de 'beginperiode' eindigt. Als deze eindigt, dan moeten preventieve maatregelen worden genomen om in aanmerking te komen voor een schadetegemoetkoming.

Bij een zwerfende (nog niet gevestigde) wolf worden preventieve maatregelen niet verplicht gesteld om in aanmerking te komen voor een schadetegemoetkoming.

Sinds eind 2022 wordt op de website van BIJ12 per schadegeval aangegeven welke afschermende maatregelen zijn aangetroffen (gaas, draad, raster, hoogte, elektrische spanning). Dierhouders zijn op grond van de Wet Dieren zelf wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren, zoals schapen, te beschermen tegen mogelijke roofdieren als de wolf. De Provincie kan de inzet van preventieve maatregelen stimuleren door middel van een subsidieregeling. In meerdere provincies bestaat een dergelijke regeling al.

Over de invulling van dergelijke subsidieregelingen hebben de provincies in het Wolvenplan op hoofdlijnen afspraken gemaakt. De provincies streven naar een interprovinciaal vastgestelde normering voor de subsidieregeling voor preventieve maatregelen. In de normering worden standaard eenheidsprijzen opgenomen. Ook worden in de normering criteria opgenomen waar de maatregelen aan dienen te voldoen om voor subsidiëring in aanmerking te komen, denk aan minimale hoogte van wolfwerende rasters en voltages voor stroomdraden. De eenheidsprijzen zullen indien nodig worden geïndexeerd. Daarover zal tussen provincies afstemming plaatsvinden.

Gedeputeerde Staten kunnen volgens het Wolvenplan een subsidieregeling openen wanneer sprake is van een **leefgebied** of een **risicogebied**. Een risicogebied is het gebied waar volgens Gedeputeerde Staten een risico op wolvenschade bestaat, maar waar een wolf zich nog niet langer dan 6 maanden heeft gevestigd.

In het addendum uit 2023 bij het Interprovinciale Wolvenplan 2019 wordt de mogelijkheid geboden om een zogenaamde **calamiteitenregeling** in te stellen. Dit betreft een tijdelijke subsidieregeling voor wanneer een zwerfende wolf in één week twee aanvallen binnen een gemeente heeft gedaan op gehouden dieren. Ondernemers kunnen dan op korte termijn investeren in preventieve maatregelen met gebruikmaking van de subsidie.

In het addendum wordt ook de mogelijkheid geboden om een schadetegemoetkoming uit te keren voor andere hoefdieren dan schapen en geiten, zoals paarden, runderen, alpaca's en ezels. Verder gaat het addendum in op aspecten van de subsidieregeling preventieve maatregelen, de tegemoetkomingsregeling, handelingsprotocollen en provinciale beleidsregels.

Verder wordt in het addendum de mogelijkheid gecreëerd om ook subsidie te verlenen aan hobbydierhouders.

Praktijk:

In de provincies waar de wolf al regelmatig is of is geweest zijn voor noodgevallen zogenaamde noodsets op voorraad die geleend kunnen worden door dierhouders. In Zeeland zijn deze noodsets ook op voorraad. Er zijn ook een aantal provincies die een wolvenconsulent hebben aangesteld, die dierhouders adviseert over preventieve maatregelen. Deze adviezen kunnen telefonisch zijn, maar vaak komt de consulent ter plaatse om samen te kijken wat onder de omstandigheden het beste werkt. Tot slot zijn er initiatieven waarbij vrijwilligers helpen om wolfwerende omheiningen neer te zetten. In Nederland gebeurt dit via Wolffencing Zuid Nederland, de Werkgroep Wolf en in België via Wolffencing Belgium. In hoofdstuk 5 kan meer gelezen worden over preventieve maatregelen.

3. Invloed van de wolf op natuur, landbouw en andere belangen

De terugkeer van de wolf in Nederland brengt positieve en negatieve invloeden met zich mee. Om deze in te schatten, moeten we eerst begrijpen hoe de ecologie en levenswijze van de wolf in elkaar steekt. We moeten eerst doorgronden hoe de wolf leeft, jaagt en gebruik maakt van zijn leefgebied. Daarna kunnen we gerichte en effectieve maatregelen voorstellen om goed met de wolf om te gaan.

3.1. Natuur

Wolven zijn sociale dieren en leven bij voorkeur in roedels. Een roedel bestaat uit twee ouders en hun nakomelingen van het huidige jaar en veelal van het vorige jaar. Jonge wolven gaan na 1-2 jaar op zoek naar hun eigen leefgebied, deze wolven noemen we zwervende wolven. Jonge zwervende wolven kunnen lange afstanden afleggen, tot wel 80 kilometer per dag. Ze doorkruisen daarbij door mensen bewoonde gebieden. Hun leefgebied bestaat uit afwisseling van natuur- en cultuurgebied. De grootte van het leefgebied van een wolf hangt af van meerdere factoren, maar de belangrijkste is de aanwezigheid van prooien. Een wolf moet het bij de jacht hebben van geduld en uithouding.

Ze leggen grote afstanden af op zoek naar makkelijk en veilig voedsel. Een wolf specialiseert zich. Een wolf leert van zijn ouders, eten zij voornamelijk ree, dan zal hij zich daarop specialiseren. Ze zijn daarbij opportunistisch en efficiënt in hun energiegebruik. Ze kiezen bij voorkeur relatief eenvoudig te bemachtigen prooien. In een natuurlijke situatie observeert de wolf een kudde hoefdieren en kiest één zwak dier uit. Meestal een jong, oud, ziek of gewond dier. Terwijl de andere dieren van de kudde wegvlugten, wordt op dit uitgekozen dier de aanval ingezet. Jagen op hoefdieren is niet zonder risico's en vraagt om techniek en ervaring. Wolven doden hun prooien veelal met een keelbijt, waarbij ze de luchtpijp afklemmen en de prooi stikt. Een wolf eet gemiddeld 3-4 kilo per dag, maar kan ook dagenlang niets eten en dan ineens tien kilo. Hierop is het spijsverteringssysteem ingericht.

De sociale structuur van een roedel wolven is belangrijk voor het leerproces van de jonge wolven. Als een oudere wolf sterft, om wat voor redenen dan ook, ontstaat er een situatie waarbij jonge (wees-) wolven een deel van hun opvoeding missen. Bij gebrek aan ervaring zullen ze dan eerder geneigd zijn om eenvoudige prooien te bemachtigen zoals onbeschermde schapen. Het verstoren van de sociale structuur van een roedel wolven, kan daardoor leiden tot meer probleemsituaties met wolven. In Zeeland komen diverse diersoorten voor die prooi kunnen zijn voor de wolf, zoals reeën, damherten en hazen. Telgegevens, die worden verzameld door de Faunabeheereenheid Zeeland, laten de volgende aantallen

zien. Haas en ree zijn redelijk gelijkmatig verspreid over de provincie. Damherten bevinden zich in de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren en op het eiland Haringvreter.

Diersoort	2020	2021	2022
Ree	1.492	1.806	1.508
Damhart (Schouwen en Walcheren)	1.604	1.606	1.407
Damhart (Haringvreter)	295	158	189
Haas	3.365	5.925	6.171

Tabel 1 - Getelde aantallen wilde dieren (bron: FBE Zeeland)

Uit dieet-onderzoek op basis van uitwerpselen en de maaginhoud van verkeersslachtoffers, blijkt dat de wolf in West-Europa een voorkeur heeft voor ree. Het exacte aantal aanwezige reeën in Zeeland is lastig te bepalen. Het is geen constant gegeven en wisselt in de loop van het jaar. Natuurlijke aanwas, migratie en dispersie, sterfte en afschot, zijn van invloed op het aantal. Er worden jaarlijks reeën geteld binnen een Wildbeheereenheid. In verband met de verkeersveiligheid wordt door de Provincie in meerdere WBE's een ontheffing voor populatiebeheer ree afgegeven. De jaarlijkse telling betreft een trendtelling, want het werkelijke aantal reeën is vanwege de verborgen levenswijze niet exact te bepalen. Bij de telling wordt het Minimum Number Alive (MNA) bepaald; het minimaal aantal levende reeën.

De aanwezigheid van de wolf heeft effect op het gedrag van wilde hoefdieren. Deze worden alerter en komen meer in beweging door de aanwezigheid van de wolf. Reeën zullen vaker op wisselende locaties foerageren en minder lang op een en dezelfde plek verblijven. Deze verandering in foeragegedrag van wilde hoefdieren, is van invloed op de vegetatie- en bosontwikkeling in het gebied. Onderzoek toont aan dat het bos meer kans krijgt om te verjongen door aanwezigheid van de wolf. 'Waar de wolf leeft, groeit het bos,' is een bekend gezegde. De wolf is een leverancier van kadavers. Dit heeft ecologisch gezien positieve effecten op de biodiversiteit en het functioneren van ecosystemen. Aas-etende vogels en zoogdieren, insecten, paddenstoelen en zelfs het bodemleven profiteert van de aanwezigheid van kadavers en de kringloop van nutriënten. Sommige zeldzame soorten (zoals de zwarte wouw en de raaf) keren terug vanwege het aanbod van kadavers. Dit is vergelijkbaar met het laten liggen van dood hout in een bos, wat ook een positief effect heeft op de soortenrijkdom en een essentieel onderdeel is van het instant houden van natuurlijke processen en functionerende ecosystemen.

3.2. Landbouw

In Zeeland worden op diverse plaatsen landbouwhuisdieren gehouden. Het gaat om geiten, schapen, runderen, paarden, ezels en alpaca's. Volwassen runderen en paarden zijn geen gemakkelijke prooi voor een wolf, maar kleinere, zoals kalveren, veulens en pony's wel. Ook oudere of verzwakte dieren kunnen een eenvoudige prooi zijn. In de zomerperiode grazen er in de duinen gescheperde schaapskuddes. Dit is een natuurbeheermaatregel om verbossing en dichtgroeien van de duinen (o.a. door Amerikaanse vogelkers) te voorkomen. In de winter worden de schapen vaak ingezet als nabeweiding op weiden van melkveehouders. Ook komen er schapen- en geitenfokkerijen voor in Zeeland, met name voor wol, vlees-, en zuivelproductie.

Uit schadegegevens blijkt dat veruit het grootste deel van schade veroorzaakt door wolven plaatsvindt bij schapen. De schapen- en geitenhouders in Zeeland zijn te verdelen in de volgende categorieën:

- Kleinschalig en hobbymatig
- Professionele bedrijven
- Gescheperde kuddes en natuurbegrazing

Onbeschermd vee staat op het menu van de wolf. Het komt voor dat wolven meer landbouwhuisdieren doden dan ze in een keer kunnen opeten. Dit zien we vaker bij predatoren, onder andere bij vossen en beren. Landbouwhuisdieren zijn door domesticatie veel van hun natuurlijk vluchtgedrag verloren. Daarbij kunnen ze meestal niet vluchten vanwege aanwezige rasters of omheining. Wanneer een wolf binnen een raster komt, zorgt de continue aanwezigheid van landbouwhuisdieren ervoor dat een reflex in stand blijft om de dieren te doden. Hierdoor worden er meer dieren gedood dan de wolf in één keer kan eten. Dit wordt surplus-killing genoemd.

Vaak keren predatoren later terug om verder te eten van de kadavers of om ze te begraven als voedselvoorraad. Menselijke aanwezigheid voorkomt meestal dat de wolven terugkeren. Kadavers van landbouwhuisdieren kunnen dus het beste snel afgevoerd worden na onderzoek door de taxateur.

De regeling voor schadetegemoetkoming was in eerste instantie gericht op schade aan schapen en geiten. Inmiddels is de regeling geopend voor schade aan alle bedrijfsmatig en hobbymatig gehouden hoefdieren, zoals ook paarden, runderen, alpaca's en ezels. Ook bedrijfsmatig gehouden, door de wolf gedode of verwonde kuddebeschermingshonden of hoedhonden komen voor tegemoetkoming in aanmerking. Wanneer schade wordt veroorzaakt door zwerfende wolven, dan wordt een tegemoetkoming uitbetaald zonder te toetsen of er vooraf preventieve maatregelen zijn genomen. Op dit moment van schrijven, geldt dit ook voor gevestigde wolven.

In lijn met de verbreding van de regeling voor tegemoetkoming in de wolvenschade, kan ook de provinciale subsidieregeling – het onderwerp van dit preventieplan – breed ingevuld worden. Hier zijn meerdere

argumenten voor. De Commissie is unaniem van mening dat een ieder die zijn hoefdieren zou willen beschermen in aanmerking zou moeten kunnen komen voor subsidie. De commissie wil daarom de subsidie regeling breed invullen.

Advies

De commissie adviseert om de provinciale subsidieregeling voor preventieve maatregelen tegen wolvenschade open te stellen voor alle soorten hoefdieren, (exclusief varkens) die zowel bedrijfsmatig als hobbymatig worden gehouden.

3.3. Recreatie en omwonenden

Omdat de wolf zo lang weggeweest is uit Nederland, is de maatschappij er nog niet aan gewend. Mensen maken zich zorgen en weten niet hoe ze moeten reageren als ze een wolf zien.

Behalve landbouwbelangen zijn er ook recreatiebelangen. Die werken twee kanten op. In gebieden waar de wolf zich gevestigd heeft ontstaat wolftoerisme. Deze mensen vinden het leuk om een wolf te spotten of te fotograferen. Echter, er zijn ook mensen die niet meer in de schemer door het bos durven te lopen of te joggen. Of die hun kinderen niet meer in het bos los willen laten lopen.

Brede voorlichting aan burgers over de wolf, hoe hij leeft en hoe we ermee om kunnen gaan, is enerzijds van belang om alert te zijn en verstandig om te gaan met wolven in de omgeving, en anderzijds om onnodige zorgen weg te nemen. Communicatie kan al beginnen vanaf de basisschoolleeftijd. Zowel in Duitsland als in België zijn er lespakketten over de wolf voor de basisschoolleerlingen.⁵

Advies

De commissie adviseert om naast een subsidieregeling voor preventieve maatregelen, ook een communicatieplan uit te werken en uit te voeren. Een eerste aanzet daartoe kan gelezen worden in hoofdstuk 9 van dit advies.

3.4. Dierenarts

In het geval van een wolvenaanval kan het zo zijn dat er behalve gedode dieren ook gewonde dieren zijn. In die situatie belt de dierenhouder behalve met BIJ12 ook met de dierenarts. Kosten van de dierenarts worden vergoed. Voor de dierenarts is er nu ook een workshop en protocol hoe deze DNA kan afnemen bij een levend dier. Indien er bijvoorbeeld één of meerdere levende gebeten/verwonde landbouwhuisdieren aangetroffen worden, waarbij het vermoeden bestaat dat een wolf als predator niet kan worden uitgesloten. Medisch handelen is direct noodzakelijk vanuit dierenwelzijn.⁶

⁵ <https://wwf.be/sites/default/files/inline-images/z6R7e4OgJ1HYU5Qzd6vpu6xCOM2txrfHZ5DnzGrEtRS3d08CsY.pdf>

⁶ Protocol DNA-bemonstering: <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2023/03/WENR-protocol-DNA-bemonstering-levend-landbouwhuisdier-door-dierenartsen-maart-2023.pdf>

4. Gebiedsbeschrijving Zeeland

Dit hoofdstuk heeft tot doel om vast te stellen waar preventieve maatregelen tegen wolvenaanvallen het meest urgent zijn. Daarvoor beschrijven we eerst het onderscheid tussen gevestigde en zwervende wolven. Vervolgens gaan we na waar in Nederland (en eventueel België) wolven vandaan komen als ze Zeeland aandoen. Daarna beschrijven we de ruimtelijke kwaliteiten van Zeeland en stellen we vast hoe geschikt de provincie is voor eventuele vestiging. Ook wanneer alleen zwervende wolven verwacht worden, is het nuttig om te weten waar zich de meeste landbouwhuisdieren bevinden

4.1. Gevestigde en zwervende wolven

Het is van belang om een onderscheid te maken tussen gevestigde wolven en zwervende wolven.

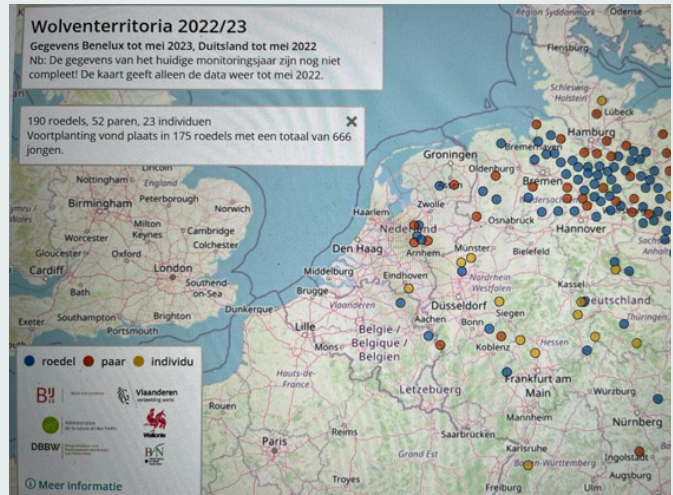
Vanaf een week of zes na de geboorte zijn wolvenpups gespeend. Daarna blijven ze minstens een jaar, vaak twee jaar, bij de roedel die wordt geleid door hun ouders. Uiteindelijk worden ze verstoten of verlaten ze zelf de roedel. Ze gaan op zoek naar een eigen leefgebied en zijn daarbij zeer mobiel. Ze kunnen gemakkelijk honderden kilometers afleggen. Een zwervende wolf kiest zelf een geschikt leefgebied om zich te vestigen. De wolf markeert zijn territorium en blijft daar in afwachting van een partner.

Volgens landelijke afspraken noemen we een wolf 'gevestigd' wanneer deze na 6 maanden nog steeds aanwezig is in dezelfde regio of hetzelfde gebied. Dit moet aangetoond worden met DNA. Een wolf is 'zwervend' wanneer nog niet met DNA is aangetoond dat deze zich langer dan 6 maanden in een gebied ophoudt.

Er zijn niet veel barrières die wolven tegenhouden. Wolven zijn goede zwemmers en uitstekende lopers. In een nacht kunnen ze met gemak 80 kilometer afleggen. In Duitsland blijkt dat wolven rivieren, snelwegen en druk gebruikte gebieden passeren, meestal 's nachts, maar soms ook overdag. Wolven hebben geleerd mensen te mijden of te negeren. Maar menselijke bouwwerken zoals wegen, bruggen en bebouwing gebruiken ze wel.

4.2. Verspreiding in Nederland en België

De populatie wolven in Duitsland en Oost-Europa heeft zich in de afgelopen 10 jaar geleidelijk uitgebreid naar het Westen. In 2015 is de wolf, voor het eerst sinds 1897, weer gezien in Nederland. Sindsdien neemt ook in Nederland het aantal wolven toe. In de periode 1 mei tot 31 juli 2023⁷ zijn er 9 wolvenroedels, waarvan er bij 7 jongen zijn vastgesteld. Er zijn minimaal 39 welpen geboren. Op de Veluwe is sprake van 7 roedels en in Drenthe/Friesland 2 roedels.

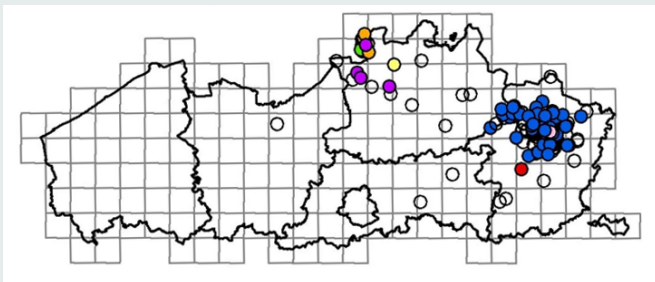
Figuur 1 - Wolventerritoria in Europa t/m mei 2023 (bron: BII12)

Figuur 2 - Bevestigde waarnemingen Nederland tussen 1 november 2021 en 16 februari 2022 (bron: BII12)

⁷ Kaart verspreiding wolf - Voortgangsrapportage wolf 27 september 2023 (bij12.nl)w

In Vlaanderen is sprake van één roedel bij Hechtel-Eksel. Uit monitoring blijkt dat zwervende wolven uit deze roedel via Kalmthout nabij de grens van Nederland komen. Van deze zwervende wolven zijn er ook enkele in Zeeland geweest.⁸

Figuur 3 - Bevestigde waarnemingen Vlaanderen tussen 1 mei 2021 en 30 april 2022 (bron: INBO)

Wolven kunnen de Kalmthoutse Heide en de Brabantse Wal bereiken vanuit België, maar ook vanuit de Veluwe of het oosten van Noord-Brabant. Dat is relevant omdat de Kalmthoutse Heide en de Brabantse Wal in principe geschikt zijn als leefgebied voor wolven die een territorium willen vestigen.

Sinds september 2023 is er een gevestigde wolf in Kalmthout, België bijgekomen. Deze wolf bevindt zich nu meer dan zes maanden in dit gebied. In december 2023 is bekend geworden dat er zich bij haar nu ook een mannelijke wolf ophoudt.

Mocht er net buiten de Zeeuwse provinciegrenzen een roedel ontstaan, dan heeft dat gevolgen voor de situatie in Zeeland. Zwervende jonge wolven zullen dan makkelijker Zeeland inlopen, en ze zullen eerder de duinen van Walcheren en Schouwen bereiken.

In Nederland hebben wolven zich gevestigd in de Provincie Gelderland op de Noord-Veluwe, Midden-Veluwe en Zuidwest-Veluwe, en in het gebied Groote Heide, ten zuiden van Eindhoven in Noord-Brabant en in Friesland / Drenthe (stand juli 2023). Deze gebieden zijn bestuurlijk aangewezen als leefgebieden, zodat een subsidieregeling voor preventieve maatregelen geopend kan worden. In Drenthe en het zuidoosten van Friesland hebben de provincies daar respectievelijk een risicogebied en leefgebied aangewezen, zodat ook daar middels subsidie geïnvesteerd kan worden in preventie.

4.3. Landbouwschade in Nederland

Gegevens van BIJ12 (tabel 1) laten zien welke gehouden diersoorten slachtoffer zijn geworden van de wolf sinds diens terugkeer tot maart 2023. Hierbij valt op dat hoofdzakelijk schapen slachtoffer worden. Dat neemt niet weg dat ook andere soorten aangevallen worden. Op de tweede plaats staan runderen (kalf, koe, pink, vaars, hooglander)

⁸ Alle waarnemingen op kaarten van figuur 1, 2 en 3 zijn gecategoriseerd als C1 of C2. C1-waarnemingen zijn bewezen op basis van wetenschappelijke DNA-analyses of een duidelijke foto. C2-waarnemingen zijn gedaan op basis van bijvoorbeeld een goed gedocumenteerd loopspoor of een wolvenkeutel.

⁹ <https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-nederland/>

¹⁰ Idem.

Dood	Vermist Gewond		
Damhart(en)	6	0	0
Geit(en)	2	0	0
Kalf	9	0	2
Koe(ien)	5	0	0
Moeflon	1	0	0
Pink	4	0	2
Pony	4	0	0
Scha(a)p(en)	1548	81	514
Scha(a)p(en), Geit(en)	5	3	13
Schotse Hooglander (kalf)	3	0	0
Vaars	1	0	0
TOTAAL	1588	84	531

Tabel 2 - Landbouwschade tot maart 2023 in Nederland (bron: BIJ12)

4.4. Zwervende wolven en wolvenschade in Zeeland

In april 2021 kwam de wolf voor het eerst naar Zeeland. Deze wolf verscheen in Tholen en zwom vrij snel via het kanaal weer terug naar Brabant. Deze wolf maakte geen schade onder landbouwhuisdieren. Sindsdien zijn er vier gevalideerde waarnemingen van wolven geregistreerd door BIJ12: twee op Schouwen-Duiveland, een op Zuid-Beveland en een in Reimerswaal.⁹

Sinds 2021 zijn er 15 schapen gedood door een wolf, 3 zijn er verwond, en 4 moesten door een dierenarts geëuthanaseerd worden. Deze aanvallen vonden plaats bij Bruinisse en Ouwkerk op Schouwen-Duiveland, en bij Rilland, Kruiningen en Hoedekenskerke in (de zak van) Zuid-Beveland. DNA-analyse heeft vastgesteld dat het hierbij ging om aanvallen van één enkele wolf (GW1954).¹⁰ In december 2023 zijn er twee mogelijke wolvenaanvallen geweest. (DNA analyse moet dit nog bevestigen). Bij deze aanvallen op Tholen waren twee dode schapen en is er een geëuthanaseerd.

Datum melding	Locatie aanval	Dood	Gewond	Vermist	Geëuthanaseerd	Totaal aantal slachtoffers
18-maart 2022	Hoedekenskerke	0	1	0	1	2
18-maart 2022	Rilland	1	0	0	0	1
16-januari-2022	Rilland	2	1	0	1	4
12-januari-2022	Rilland	5	0	0	0	5
20-december 2021	Ouwerkerk	6	1	0	0	7
19-december 2021	Bruinisse	1	0	0	2	3
27-april-2021	Tholen	0	0	0	0	0
	TOTAAL	15	3	0	4	22

Tabel 3 - Meldingen van aanvallen op gehouden dieren door wolven (bron: BIJ12)

Bij deze aanvallen waren de volgende preventieve maatregelen genomen:

Type preventie	Hoogte preventie	Stroom preventie
Schapengaas met stroomdraad bovenlangs	90 cm	geen spanning
Twee (2) stroomdraden	?	4000 volt
Schapengaas en water	?	geen spanning
Schapengaas en water	?	geen spanning
Schapengaas	65 cm	geen spanning

Tabel 4 - Genomen preventieve maatregelen bij schadegevallen Zeeland tot maart 2023 (bron: BIJ12)

4.5. Beschrijving van Zeeland

De provincie Zeeland wordt gekenmerkt door een uniek landschap waar zoete en zoute milieus bij elkaar komen. Deze combinatie zorgt voor een rijke diversiteit aan landschappen, planten en dieren. Een groot deel van de provincie Zeeland is agrarisch gebied: 75% daarvan bestaat uit akkerbouw, 19% uit grasland en het overige uit tuinbouw. Daarnaast is een deel van Zeeland beschermd natuurgebied. Deze maken deel uit van het Natuurnetwerk Zeeland of zijn Natura 2000-gebied.

Wolven komen in Europa voor in zeer uiteenlopende natuurlijke gebieden, van de toendra tot de Alpen. Een wolf kiest zelf een geschikt leefgebied om zich te vestigen. De wolf markeert zijn territorium en blijft daar in afwachting van een partner. Ook in door mensen ingerichte en gedomineerde landschappen blijken wolven goed in staat te overleven. Deze cultuurlandschappen bieden vaak een afwisselend landschap met bosranden die dekking bieden en een overdaad aan reeën, herten en zwijnen. Niet voor niets noemt men de wolf een cultuurvolger.

Desondanks lijkt Zeeland weinig geschikt als leefgebied voor wolven. De meest geschikte natuurgebieden bevinden zich in de duingebieden in het westen van de provincie, namelijk in de Kop van Schouwen en de Manteling van Walcheren. Daar leven aanzienlijke aantallen damherten, die een geschikte prooi voor wolven zijn. Toch ligt het niet in de lijn der verwachting dat wolven zich hier snel zullen vestigen, met name omdat het landschap weinig beschutting biedt, en omdat de dichtheid prooidieren lager is dan in het oosten van het land. Daarnaast is het potentiële leefgebied redelijk versnipperd door het vele water, bruggen en viaducten.

Het is waarschijnlijk dat Zeeland voorlopig alleen bezocht zal worden door zwervende wolven. Op dit moment gebeurt dat nog sporadisch en is er nog geen roedel in de buurt. Indien zich echter een roedel vormt op, bijvoorbeeld de Kalmthoutse heide of op de Brabantse Wal, dan zullen zich waarschijnlijk vaker zwervende wolven aandienen.

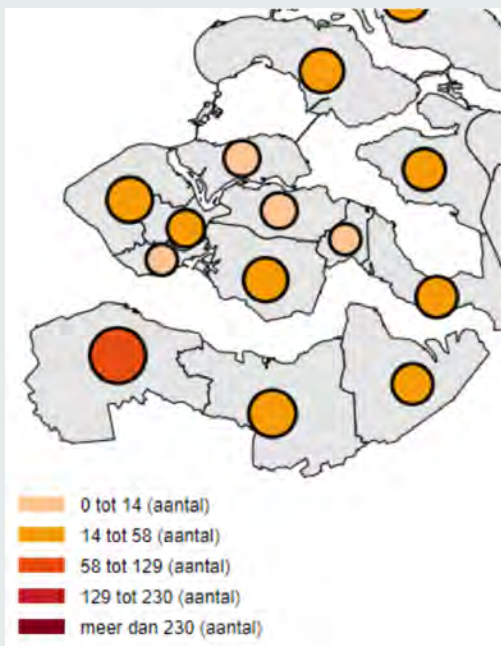
Figuur 4 - Natuurnetwerk Zeeland (bron: Atlas van Zeeland)

4.6. Verspreiding van landbouwhuisdieren in Zeeland

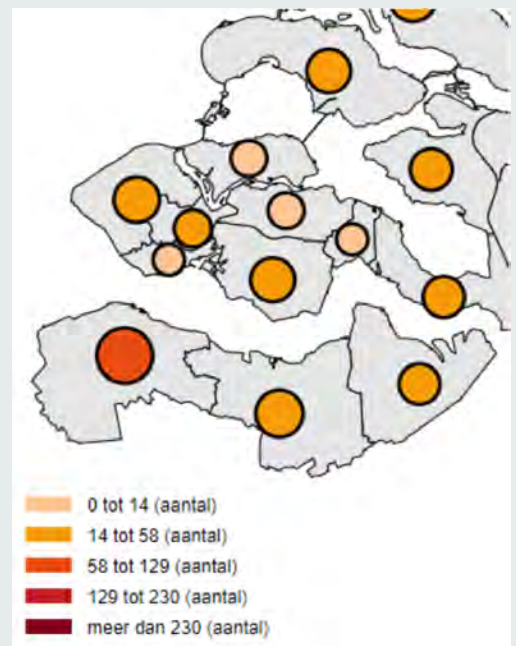
De wolf is een specialist in grotere hoefdieren, maar ook een opportunist. Hij eet knaagdieren, haasachtigen, grotere hoefdieren (ree, edelhert, wild zwijn, damhert), vogels en aas. Vee behoort ook tot het menu van de wolf. Voor een compleet beeld van de situatie waarin zwervende wolven terecht kunnen komen in Zeeland beschrijven we hieronder de verspreiding van landbouwhuisdieren (schapen, geiten, runderen) en in paragraaf 4.1 die van wilde dieren in Zeeland. Uit onderstaande kaarten blijkt dat de aantallen schapen redelijk gelijkmatig zijn verdeeld over de gemeenten.

Borsele	3274
Goes	1297
Hulst	1534
Kapelle	1352
Middelburg	850
Noord-Beveland	1043
Reimerswaal	4162
Schouwen-Duiveland	3051
Sluis	4027
Terneuzen	2096
Tholen	2327
Veere	6522
Vlissingen	1834

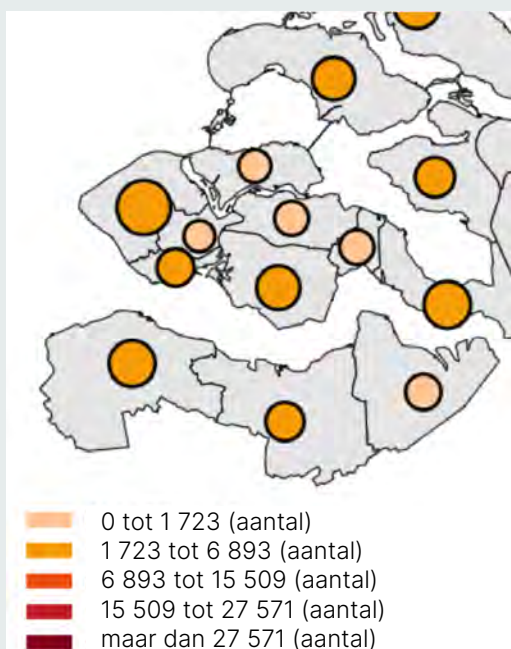
Tabel 5 - Aantallen bedrijfsmatig gehouden schapen per gemeente (bron: CBS 2022)

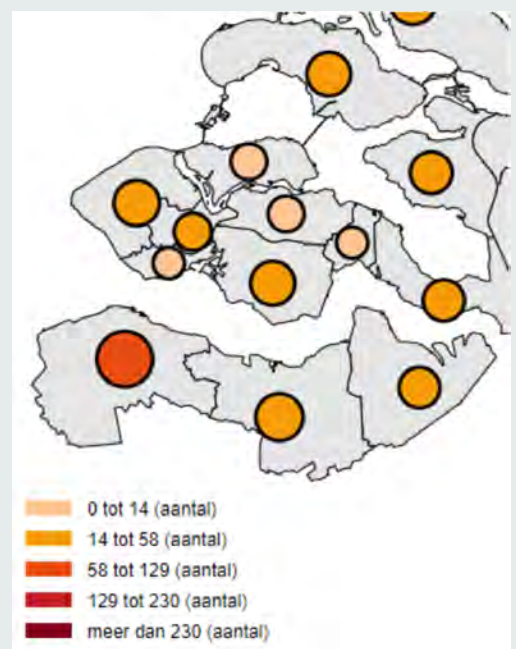
Figuur 5 - Aantal bedrijven met schapen per gemeente (bron: CBS 2022)

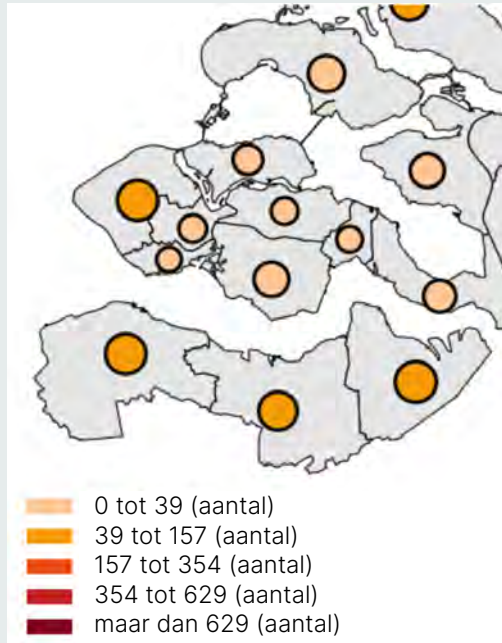
Figuur 7 - Aantal bedrijven met geiten per gemeente (bron: CBS 2022)

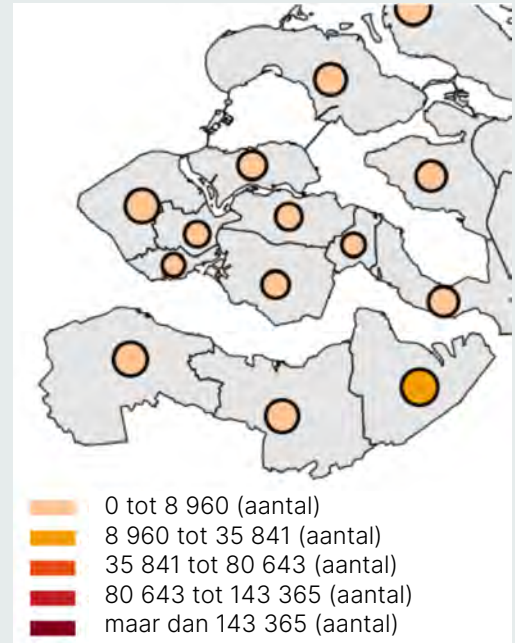
Figuur 6 - Aantal schapen per gemeente (bron: CBS 2022)

Figuur 8 - Aantal geiten per gemeente (bron: CBS 2022)

Figuur 9 - Aantal bedrijven met runderen (CBS 2022)

Figuur 10 - Aantal runderen per gemeente (CBS 2022)

4.7. Ruimtelijke afbakening van het preventieplan

Het preventieplan formuleert de uitgangspunten voor een subsidieregeling. In het Interprovinciale Wolvenplan zijn afspraken gemaakt over waar en wanneer dergelijke regelingen geopend kunnen worden. Voor de vraag 'waar' is het van belang om rekening te houden met het onderscheid tussen gevestigde en zwervende wolven. Daarnaast is van belang wat de actuele verspreiding is van wolven, van gehouden dieren, en van de schade door wolven aan deze gehouden dieren.

Advies

De commissie adviseert om heel Zeeland aan te wijzen als risicogebied. De wolf kan per nacht wel 80 kilometer lopen, dus het is niet ondenkbeeldig dat in de hele Provincie Zeeland schade kan ontstaan.

5. Preventie tegen wolvenschade

Het aantal wolven in Nederland neemt toe. Hierdoor neemt het risico op schade aan landbouwhuisdieren ook toe. In Zeeland zijn al enkele malen zwerfende wolven door de Provincie heen getrokken. De aanval van een wolf op landbouwhuisdieren is een ingrijpende gebeurtenis; het zorgt voor schade bij mens en dier. Ook bestaat er na een aanval kans op neven- en vervolgschade veroorzaakt door stress bij de aangevallen dieren. De schade-afhandeling zelf geeft administratieve lasten en extra werkzaamheden zoals de controle op verwondingen, inschakelen dierenarts, melden taxatie, afvoeren kadavers en aandacht. Ervaringen elders laten zien dat preventieve maatregelen, mits goed uitgevoerd, effectief zijn en daarmee schade aan landbouwhuisdieren verminderen.¹¹

De commissie in Zeeland wil dat het beschermen van landbouwhuisdieren tegen wolvenschade door zwerfende wolven gestimuleerd wordt. De methode daarvoor is het nemen van preventieve maatregelen. Voor schapen en geiten kunnen bestaande rasters aangepast worden naar wolfwerende stroomrasters. Voor andere diersoorten zijn andere maatregelen zoals ophokken of weiden in kuddeverband ook oplossingen.

De Provincie kan dierhouders niet verplichten tot het nemen van maatregelen tegen wolven, hoewel dierhouders op basis van de Wet Dieren wel een zorgplicht hebben. Wel kunnen dierhouders geïnformeerd worden over de mogelijkheden voor preventie, en bewust maken van de risico's op schade als ze geen maatregelen nemen. Ze kunnen ondersteund worden met advies en hulp bij de aanleg van stroomrasters. Dat is nodig want uit monitoring blijkt dat nog veel dierhouders het risico op schade onderschatten en te weinig, verkeerde of helemaal geen maatregelen nemen. Er blijkt voor dierhouders vaak nog een drempel te zijn voordat ze tot actie overgaan. Mogelijk is men nog onvoldoende geïnformeerd of kijkt men op tegen de kosten en extra arbeid die maatregelen met zich meebrengen. Maar ook weerstand tegen een veranderende omgeving of het niet accepteren van de wolf kan een rol spelen. Voorlichting en hulp is dan belangrijk. Blijkt een dierhouder stelselmatig zijn dieren niet te beschermen dan kan de rijksoverheid overgaan tot handhaving van de zorgplicht op basis van de Wet Dieren.

Meerdere Provincies hebben een subsidieregeling opengesteld voor de aanschaf en inzet van preventieve wolfwerende maatregelen. De benutting van die regelingen verschilt enorm per provincie. Ook de Provincie Zeeland is voornemens om een regeling open te stellen voor preventieve wolfwerende maatregelen. Naast deze financiële tegemoetkomingen vanuit de provincie, hebben dierhouders zelf ook een verantwoordelijkheid. Het niet beschermen van landbouwhuisdieren kan leiden tot terugkerende schade en structurele problemen met de wolf.

¹¹ H. Jansman et al. 2019w

¹² Schade door de wolf voorkomen of beperken - Faunaschade Preventiekit (bijl2.nl)

Advies

De commissie adviseert om een subsidieregeling uit te werken met toepasbare materialen, een realistische vergoeding, hulp en advies bij het neerzetten en goede voorlichting en communicatie richting dierhouders. Het doel hiervan is om het nemen van preventieve maatregelen te stimuleren.

5.1. Soorten preventieve maatregelen

Uit onderzoek in Duitsland en Zweden blijkt dat er een breed scala aan maatregelen is, die effectief zijn. BIJ12 heeft deze voor de Provincies opgesomd en beschreven in de Faunaschade Preventiekit.¹² Het gaat daarbij om de volgende typen maatregelen:

- Visuele middelen
- Afrasteringen
- Kuddebewaking
- Dieren 's nachts ophokken
- Beheermaatregelen

Overige maatregelen, die niet bewezen effectief zijn, worden hier niet behandeld. Dit gaat bijvoorbeeld om akoestische middelen, geur- en smaakmiddelen, middelen gericht op het lichaam van de wolf (paintball, rubber kogels), en het vroegtijdig stoppen met begrazing.

5.2. Visuele middelen

Turbo Fladry of fladderlint

Figuur 11 - Turbo Fladry of fladderlint

5.3. Afrasteringen

Een omheining is wolfwerend als de wolf er niet door, niet onderdoor of niet overheen kan. En die volgorde is van belang, want dat is ook de volgorde waarop een wolf in een wei probeert te komen. Het is nog beter als de omheining de wolf afschrikt.

De maatregelen in één oogopslag:

- **Niet door:** een beek of sloot houdt een wolf niet tegen dus je hebt sowieso een vorm van omheining nodig. De draad moet stevig genoeg zijn met mazen van maximaal 20 op 20 cm. In geval van een omheining bestaande uit horizontale stroomdraden boven elkaar mag er maximaal 20 cm tussen de stroomdraden zijn.
- **Niet onder:** plaats een stroomdraad aan de buitenkant van de omheining op 15 à 20 cm boven de grond en 15 cm van de omheining af. Kan dat door omstandigheden niet, zorg dan voor een fysieke barrière zodat de wolf er niet onderdoor kan graven.
- **Niet overheen:** de omheining moet minstens 120 cm hoog zijn en voorzien zijn van een stroomdraad aan de buitenkant ter hoogte van de bovenkant (of er net boven). Let op dat er naast de omheining geen opstapje is voor de wolf (schuurtje, boomstronk).
- **Afschrikken:** zet minimaal 4500V op de stroomdraden. Zorg voor een impulsenergie van minstens 1,5J, zodat de schok groot genoeg is. Opgelet: impulsenergie is niet hetzelfde als ladingsenergie! Belangrijke tip voor alle omheiningen: zorg dat de draad zowel onderaan als bovenaan en over de hele lengte strak gespannen staat.

De organisatie Wolf Fencing Belgium (www.wolffencing.be) heeft op internet nuttige informatie en duidelijke videos's gezet over het goed opzetten van een wolfwerende omheining.¹³

De ketting is zo sterk als de zwakste schakel. Een wolf onderzoekt een omheining minutieus voor een plek om erin te komen.

Nadere toelichting op de keuze van de normen: Op grond van buitenlandse ervaringen (Duitsland en Zweden) en onderzoek heeft Nederland gekozen voor de volgende concrete eisen voor het aanbrengen van een wolfwerende afrastering:

- Elektrische spanning op de spanningvoerende draden > 4.500 Volt;
- Impulsenergie van het schrikdraadapparaat is minimaal 1,5 joule. Bij grotere weiden kan een hogere impulsenergie nodig zijn om overal voldoende spanning op de draden te houden;
- Afstand van de onderste draad is max. 20 cm tot de grond;
- Afstand van de bovenste draad is minimaal 120 cm tot de grond;
- Afwijking van de afstanden is max 5 cm;
- Maximaal 20 cm tussen de stroomdraden;
- Er is geen opstap hoger dan 30 cm binnen twee meter van de omheining.

Vaste afrastering om een vast perceel

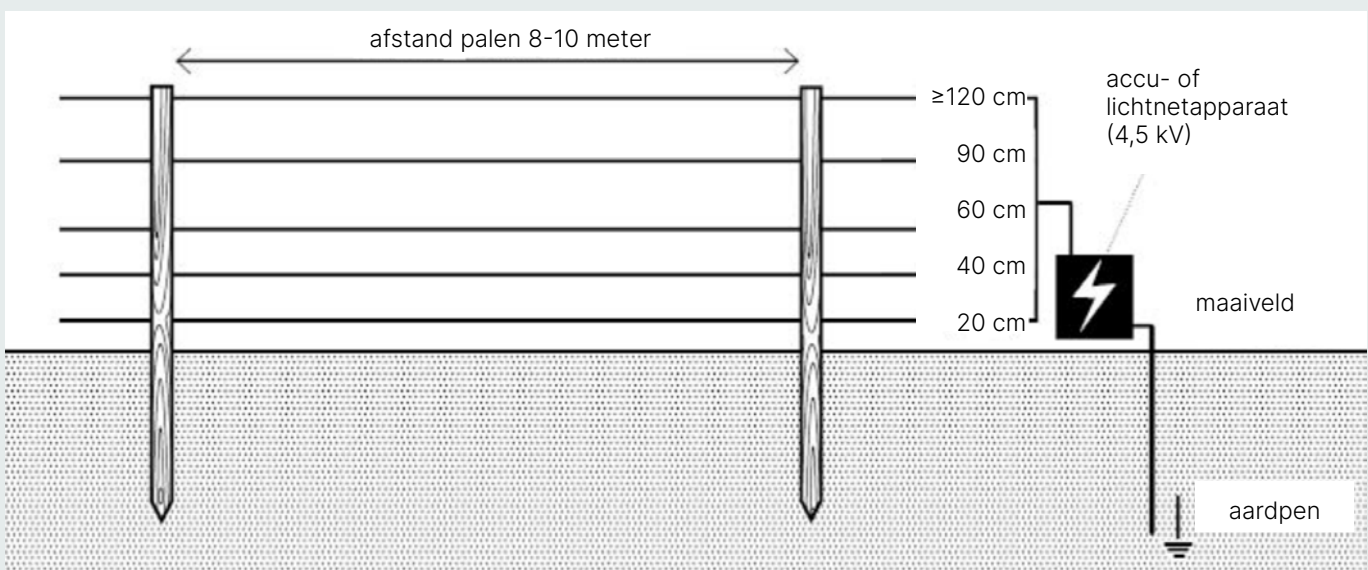
Gas met stroomdraden of alleen stroomdraden

Een vast raster is een permanente voorziening op percelen die gebruikt worden voor de beweiding door schapen en andere hoefdieren. Hiertoe wordt het gaasraster of een 5-draadsraster opgespannen tussen vaste palen op 8 tot 10 meter afstand. Op het vaste gaas- of draadraster staat elektriciteit die geleverd wordt door middel van een stroomapparaat.

Afrastering met gaas of hout

Een afrastering met gaas of hout moet met stroomdraden wolfwerend gemaakt worden. Een lage stroomdraad aan de onderkant (max 20 cm van de grond) en een hoge bovenaan.

Aan de onderkant kan, zonder stroomvoering, de afrastering of worden ingegraven of kunnen betonijzers voldoende diep worden gestoken. Dit om te voorkomen dat de wolf eronderdoor graaft.

Figuur 12 - Gas met stroomdraden of alleen stroomdraden

¹³ Wolf Fencing Belgium, zie: <https://www.wolffencing.be/wolfwerendecomheining> en <https://www.youtube.com/channel/UCRor5G6MECYAJQI5eh8i91Q>

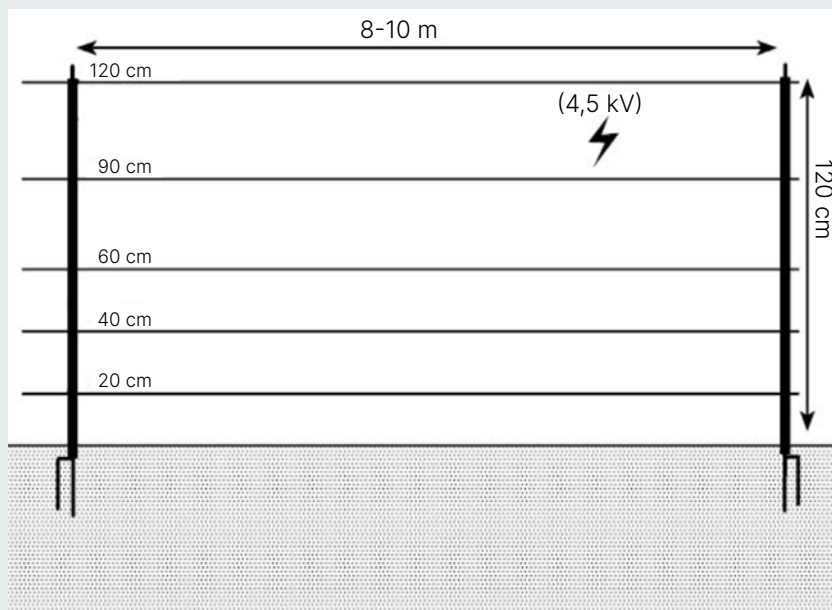
Verplaatsbare afrastering

Stroomdraden

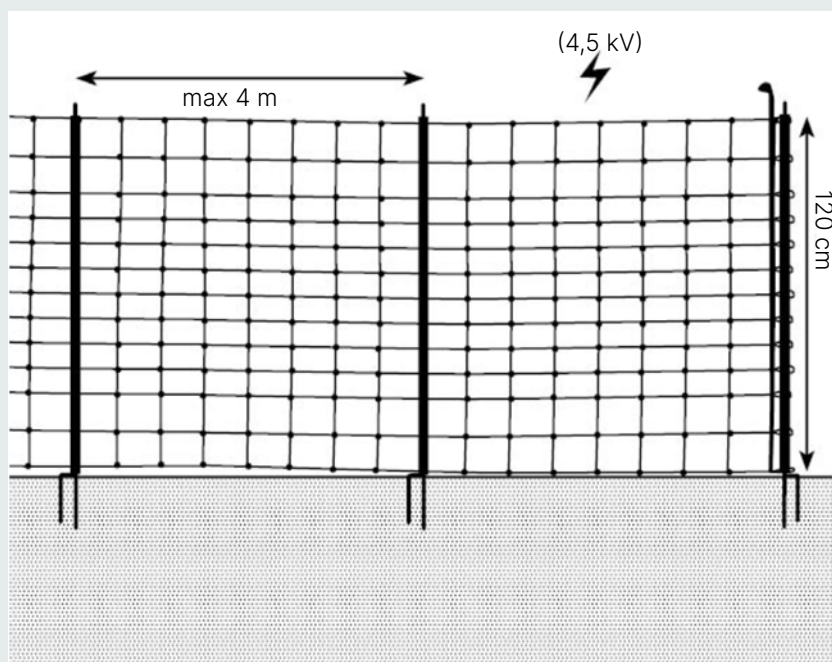
Een verplaatsbaar raster bestaat uit een 5-draadsraster met verplaatsbare kunststof paaltjes en het raster is voorzien van elektriciteit. Het geheel is relatief licht en opgerold op haspels is het hanteerbaar en beperkt in volume. Er zijn autowindersystemen waarmee de stroomdraden machinaal op en afgerold kunnen worden. Het systeem kan bijvoorbeeld op een quad of aanhanger bevestigd worden. Ook hier worden de draden gekoppeld aan een schrikdraadklok.

Flexinet met stroomdraad

Een ander type verplaatsbaar raster is het zogenaamde flexinet (flexibel stroomnet), voorzien van elektriciteit via een verplaatsbaar stroomapparaat. Verplaatsbare flexinetten worden gebruikt bij kuddes die tijdelijk geweid worden, regelmatig verplaatst worden, of bij gescheperde kuddes als nacht- of weekendkralen. In tijdelijke noodsituatie, zoals kan voorkomen bij een zwervende wolf, zijn verplaatsbare flexinetten de meest aangewezen maatregel.

Figuur 13 - Stroomdraden

Figuur 14 - Flexinet met stroomdraad

Het basisprincipe om effectief wolfwerend te zijn, is bij vaste en verplaatsbare rasters hetzelfde. De Faunaschade preventiekit adviseert in beide gevallen een bovenste stroomdraad op minimaal 120 cm hoogte en de onderste stroomdraad op maximaal 20 cm hoogte. Er moet minimaal 4.500 Volt elektriciteit op het raster staan om voldoende wolfwerend te zijn. Het raster wordt met een stroomapparaat voorzien van elektriciteit via een accu, het lichtnet of een zonnepaneel. Verder is van belang dat er geen stroom weglekt via vegetatie tegen het raster en dat er een goede aarding wordt aangelegd. Aarding op zandgronden verdient extra aandacht. In droge grond bestaat de kans op minder goede geleiding waardoor de spanning kan afnemen. Een diepe aardingspen is dan nodig.

De Faunaschade preventiekit adviseert om voor verplaatsbare stroomnetten 120 cm hoogte aan te houden. De Zeeuwse adviescommissie vindt de flexnetten van 90 cm de voorkeur hebben voor schapenhouders, omdat deze netten lichter en makkelijker hanteerbaar zijn dan de zware 120 cm netten. Wanneer deze 90 cm netten goed zijn opgesteld en voorzien van voldoende stroom en aardedraad, zouden ze volgens de schapenhouders ook veel aanvallen van wolven kunnen voorkomen. Schapen worden daarmee beter beschermend dan de lage 2-draadsraster die nu vaak worden gebruikt. Het animo voor het gebruik van 90 cm stroomnetten zal ook groter zijn dan voor de 120 cm netten, tevens ontstaat er meer handelingsperspectief voor de schapenhouder als de schapen toch aangevallen worden binnen 90 cm netten. Er kan dan immers nog overgegaan worden op netten van 120 cm of het bijplaatsen van een extra stroomdraad/lint op 120 cm. Bovenstaande redenen zijn voor de commissie reden om GS het advies mee te geven om flexinetten 90 cm met aardedraad toe te staan. Eventueel met extra lint bovenlangs.

In de Faunaschade preventiekit is het wel een optie om bestaande 90 cm netten wolfwerend te maken met aanvullende maatregelen zoals het aanbrengen van een extra stroomlint op 120 cm of door ze te combineren met kuddewaakhonden. De kern van het probleem is wellicht niet zozeer de hoogte van de stroomrasters als wel de hanteerbaarheid ervan. Het is aan te raden om samen met leveranciers te onderzoeken hoe het probleem van de zware 120 cm-flexnetten op te lossen, zonder dat dit ten koste gaat van de wolfwerende eigenschappen.

Voor meer informatie over de aanleg van wolfwerende rasters, verwijst de commissie naar de vastgestelde Faunaschade preventiekit Wolven van BIJ12.

Advies

De Commissie adviseert GS om in de subsidieregeling toe te staan om te werken met 90 cm flexinetten met een aardedraad onderin. In het geval dat de wolf er toch in slaagt binnen te komen, dan wordt geadviseerd om te verplichten het net te verhogen met een extra lint erboven (voorkeur blauw lint).

Het doel hiervan is om schapenhouders te stimuleren met goed hanteerbare flexinetten te gaan werken in plaats van de dubbele lage draden. De verwachting van de Commissie is dat dit reeds goed wolvenwerend werkt.

5.4. Kuddebewaking

De bewaking van schapen en geiten door opgeleide kuddewaakhonden wordt van oudsher gebruikt. Deze methode wordt effectief ingezet met name in afgelegen berggebieden, waar meerdere soorten roofdieren aanwezig zijn zoals wolf, jakhals, lynx, bruine beer en zwerfhonden. De kuddewaakhonden zijn speciaal voor dit doel gefokt en bezitten specifieke eigenschappen die andere honden missen. Er zijn verschillende rassen met ieder eigen kenmerken en kwaliteiten. Voorbeelden zijn de Pyreneese Berghond, de Hongaarse Kuvasz en de Turkse Akbash. Kuddewaakhonden groeien van pups af aan op met schapen en zijn 24/7 bij de kudde aanwezig. Ze leren om de schapen te beschermen alsof ze tot de eigen roedel behoren. Voor een effectieve bewaking worden er vaak meerdere honden ingezet die samenwerken. De aanwezigheid van de honden en hun geurvlagen schrikt wolven al af. Als een roofdier toch een kudde benadert, zal een van de honden alarm slaan terwijl de andere honden bijvallen. De wolf wordt hierdoor actief verjaagd.

Overdag lopen de honden met de herder en de gescheperde kudde mee. 's Avonds blijven de honden bij de schapen (of geiten) in een nachtkraal. Wanneer de honden zonder aanwezigheid van een herder bij de kudde zijn, is een raster nodig om ze gescheiden te houden van recreanten en de honden van wandelaars. Het zijn geen huishonden en aaien is niet wenselijk. Een informatiebordje in drukke gebieden met recreanten is dan nodig, wanneer de herder niet aanwezig is. Honden en publiek dienen te wennen aan elkaar. Het aanslaan van de honden bij gevaar kan in nabijheid van bewoning als overlast worden ervaren. Daarom wordt deze maatregel vooral toegepast in meer afgelegen natuurgebieden. Tijdens een eerder uitgevoerde pilot van twee jaar in Brabant met kuddewaakhonden, werden er geen schapen aangevallen door wolven, vossen of andere honden.

De verwachting van de commissie is dat de inzet van kuddewaakhonden in bepaalde gevallen en bij sommige gescheperde kuddes een prima maatregel kan zijn, maar waarschijnlijk niet in alle situaties toepasbaar. Het is daarmee geen totaaloplossing maar een onderdeel daarvan.

Het fokken van goede en bruikbare honden kost echter veel tijd en het huidige aanbod is laag. Wanneer de behoefte voor de inzet van kuddewaakhonden stijgt onder schapenhouders, moet hier tijdig op geanticipeerd worden. De provinciale overheden zijn vooralsnog niet van mening dat de provincies moeten investeren in het fokken van kuddebewakingshonden. Dit wordt aan de markt gelaten.

5.5. Dieren 's nachts ophokken

De wolf is vooral 's nachts actief. Het 's nachts ophokken van vee is een zekere en betrouwbare maatregel om predatie te voorkomen, mits er overdag geen wolven actief zijn. Deze optie is vooral geschikt is voor gescheperde kuddes, maar minder in grotere begraasde gebieden. Een afrastering (met stroomdraad) zoals beschreven wordt bij 'Afrastering' kan ook dienen als kraal/nachtweide.

Figuur 13 - Foto's uit de praktijk (bron: BIJ12)

Figuur 14 - Foto's uit de praktijk (bron: BIJ12)

5.6. Beheermaatregelen

In de omgang met wolven zijn diverse situaties te onderscheiden. Onderscheid bij een ontmoeting met een wolf kan gemaakt worden in geen-probleem situatie, probleem situatie en probleem wolf. In de interventierichtlijnen wolf- mens en wolf- hond wordt achtereenvolgens duidelijk beschreven:

- **Gedrag wolf:** Hier wordt het gedrag van de wolf beschreven, wat doet de wolf.
- **Oorzaak:** Hier wordt het gedrag van de wolf uitgelegd.
- **Inschatting:** Hier wordt ingeschat of de situatie ongevaarlijk is, waakzaamheid is geboden of gevaarlijk of kritiek.
- **Maatregel en doel:** Hier wordt aangegeven wat de mogelijke maatregelen zijn en met welk doel. De beide extrema zijn: niets doen en wolf uit de populatie nemen.
- **Situatie:** De situatie ongevaarlijk wordt aangegeven met groen, probleemsituatie met geel en probleemwolf met rood.

Het verdient aanbeveling om de interventierichtlijnen goed te communiceren.

De interventierichtlijn wolf-vee is nog in ontwikkeling. De gepubliceerde richtlijnen en hoe te handelen zijn te vinden op de website van BIJ12.¹⁴

Advies

De commissie adviseert de Provincie Zeeland om ten behoeve van de hulp aan dierhouders samen te gaan werken met Wolffencing Zuid Nederland, zodat dierhouders hulp en advies kunnen krijgen t.a.v. de werkwijze met wolfwerend materiaal en / of het plaatsen daarvan.

Advies

De commissie adviseert om zo spoedig mogelijk een provinciale subsidieregeling voor preventieve wolfwerende maatregelen voor heel Zeeland op te starten. De commissie adviseert daarbij om middels communicatie door alle stakeholders het gebruik hiervan te stimuleren.

¹⁴ Interventie richtlijnen 2023 (Interprovinciaal Wolvenplan): <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2023/04/Interprovinciaal-wolvenplan-Addendum-2023-Interventie-richtlijnen.pdf>

6. Toepassing van afrasterings- en andere preventieve maatregelen

6.1. Effectieve afrasterings- en andere preventieve maatregelen

In voorgaand hoofdstuk 5 is beschreven hoe effectieve preventieve afrasteringen eruit zien en aan welke eisen deze moeten voldoen om wolfwerend te zijn. In dit hoofdstuk wordt bekeken wat de kosten zijn van deze maatregelen en hoe deze (deels) vergoed worden middels subsidies en vrijwilligersinzet. Een aantal provincies heeft reeds een subsidieregeling voor wolfwerende preventieve maatregelen. Middels deze subsidieregelingen wordt geprobeerd om hoefdierhouders te stimuleren om wolfwerende maatregelen te treffen. De overheid hoopt hiermee het draagvlak voor samenleven met de wolf te vergroten. Het blijft de eigen verantwoordelijkheid van de hoefdierhouder om wel of geen maatregelen te treffen.

In hoofdstuk 5 is ook aandacht geschonken aan kuddebewakingshonden. Tot op heden zijn er meerdere pilots gedaan met kuddewaakhonden. Kuddewaakhonden vallen nog niet standaard in de subsidieregeling, maar pilots zijn op maat gemaakt met Provincies. Het kan zeker effectief werken met kuddewaakhonden, maar vereist wel kunde qua omgang met honden, tijd en geduld. Een reeds opgeleide kuddewaakhond is best prijzig. Zelf opleiden kan, maar vereist ervaring en tijd. Er is landelijk nog niet besloten om een kuddewaakhondenfokproject te subsidiëren.

6.2. Kosten van afrasteringsmaatregelen

Kosten van effectieve afrasteringsmaatregelen bestaan uit aanschaf afrasteringsmaterialen, arbeid om ze te plaatsen en onderhoud om ze goed laten functioneren. De kosten voor een afrastering om de wolf buiten te houden kunnen hoger zijn dan de kosten benodigd om dieren binnen te houden. Denk hierbij aan schrikdraad in plaats van alleen gaas of hout. Denk ook aan stroomvoering op poorten en oplossingen bij sloten. Bestaande afrasteringen kunnen vaak wolfwerend gemaakt worden met enkelen aanpassingen.

Arbeid is nodig om de afrasteringen te plaatsen en wolfwerend te maken. Verder is onderhoud (arbeid) nodig om de afrastering wolfwerend te laten blijven en goed te laten functioneren.

6.3. Vergoedingen van materialen

De provincies hebben in het Interprovinciaal overleg afgesproken over heel Nederland dezelfde bedragen te hanteren voor de subsidie van wolvenwerende afrasteringen.

Prijspeil 2023 betreft dit:

- **Vergoeding vaste afrasteringen:**
Vergoedingsbedrag Vaste kosten, volledig € 570,- (prijspeil 2023)
Vergoeding Variabele kosten € 3,40 per strekkende meter
Plafondbedrag per schaaap € 114,- of geit.
In Drenthe is het plafondbedrag per paard of rund € 680,-.
- **Vergoeding niet-vaste afrasteringen:**
Voor weidebedrijven met minimaal 100 schapen: vaste kosten autowinder draadoprolsysteem, volledige vergoeding € 4.500,- (prijspeil 2023)
Voor weide- en begrazingsbedrijven: kosten per schaaap of geit € 34,- (voor draad en/of flexinet plus schrikdraadinstallatie).

De subsidie bedraagt in totaal maximaal € 20.000 per hoefdierhouder en kan niet meer bedragen dan de werkelijk te maken of gemaakte kosten. Zie voor rekenvoorbeelden de regeling van de Provincie Drenthe bijlage 2.

6.4. Instructie afrasteringsmaatregelen

Als het gaat om een goede wolfwerende afrastering kan het nodig zijn om instructie en uitleg te krijgen. Vooral ten aanzien van de aarding en het aantal benodigde volt is dit belangrijk. De schrikdraad leveranciers (bv. Wolffederatie en Gallagher) kunnen hier een belangrijke rol in spelen. Verder is een vrijwilligersorganisatie als Wolffencing Zuid Nederland hiervoor beschikbaar. Zij verstrekken gratis advies aan hoefdierhouders, met name waar het gaat om vaste afrasteringen.

Digitaal is voor de wijze van plaatsing veel informatie en instructiefilmpjes te vinden op de website van BIJ12 (www.BIJ12.nl) en die van Wolffencing Zuid Nederland (www.WFZN.nl).

6.5. Plaatsing en onderhoud afrasteringsmaatregelen

De plaatsing van afrasteringsmaatregelen wordt niet gesubsidieerd. Wolffencing Zuid Nederland is een stichting met vrijwilligers die helpen om een wolfwerende afrastering te plaatsen of een afrastering wolfwerend te maken. WFZN zorgt voor de vrijwilligers. De hoefdierhouders zorgen voor het materiaal en een lunch voor de vrijwilligers. De hulp van WFZN is gratis voor de hoefdierhouders. Een aanvraag voor advies of hulp kan ingediend worden via de website (www.WFZN.nl).

Onderhoud aan afrasteringen wordt niet gesubsidieerd. Er wordt wel landelijk onderzocht of onderhoud kan vallen in een agrarisch beheerpakket.

6.6. Ruimtelijke inpassing van preventieve maatregelen

Overall rasters is niet altijd wenselijk. Andere wildsoorten kunnen hier last van hebben (valwild) of het is landschappelijk niet mooi. Overleg met partijen is nodig om ook in natuurgebieden, waar hoefdieren grazen, preventieve wolfwerende rasters te kunnen plaatsen. De commissie Wolf in Zeeland kan een forum zijn waar situaties waar dit voorkomt, te bespreken.

Advies

De commissie adviseert de Provincie Zeeland om in het landelijk overleg aandacht te vragen voor de kosten van onderhoud van wolfwerende afrasteringen en deze zo mogelijk in een beheerpakket onder te brengen.

Advies

De commissie adviseert de Provincie Zeeland om bij verstrekking van subsidie wolfwerende afrasteringen instructie te geven over de correcte plaatsing van wolfwerende afrastering. Dit om te voorkomen dat het uiteindelijk toch niet goed werkt.

Advies

De commissie adviseert om te inventariseren waar er situaties zijn waar geen wolfwerend raster zou mogen staan en hierover het gesprek aan te gaan.

Advies

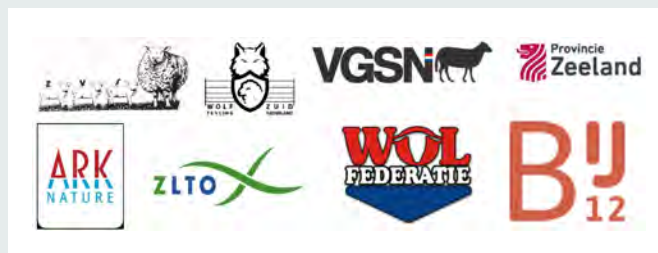
De commissie adviseert om middels de subsidieregeling een pilot met kuddewaakhonden mogelijk te maken. Dit om na te gaan of kuddewaakhonden in Zeeland in een recreatiegebied zouden kunnen werken.

7. Preventieve maatregelen in de praktijk

7.1. Pilots

Turbo Fladry

De Provincie Zeeland heeft in samenwerking met de Provincie Noord-Brabant Turbo-fladry aangeschaft voor een pilot in gebieden met zwervende wolven. De twee pilots, ook met kuddewaakhonden, zijn verwoord in het verslag "bescherm je vee". De conclusie van de pilot is dat de Turbo Fladry geschikt is voor het tijdelijk afschrikken van wolven. Omdat het effect van de Turbo Fladry tijdelijk is, later treedt gewenning op, kan het goed gebruikt worden voor zwervende wolven. De Provincie Zeeland zal de Turbo Fladry dan ook opnemen als noodvoorziening, net als de noodsets die al beschikbaar zijn.

Figuur 15 -
Bescherm je vee,
Brabant

7.2. Zeeuwse demonstratie middag wolfwerende afrasteringen

Op 30 juni 2023 hebben stakeholders uit de commissie Wolf in Zeeland (De Zeeuwse Vereniging van Schapenhouders, Vereniging van Gescheperde Kudden Nederland, BIJ12, ARK en de Provincie Zeeland, ZLTO) in samenwerking met Wolffencing Zuid Nederland, 't Mögkebroek en Wolffederatie een demo-middag voor schapenhouders en geïnteresseerden georganiseerd over wolfwerende afrasteringen.

We hebben laten zien hoe we schapen tegen aanvallen van de wolf kunnen beschermen. Verschillende preventiemethodes bij vaste rasters en flexinetten zijn getoond en uitleg is gegeven.

- **Vaste afrastering gaas met buitenkant stroomvoerende draad (Figuur 16)**
Hier is getoond hoe een bestaande vaste afrastering van ursusgaas wolfwerend gemaakt kan worden. Aan de buitenkant van het gaas zijn middels afstandhouders stroomvoerende draden aangebracht. Één draad op maximaal 20 cm van de grond, een middendraad en een draad op hoogte van 120 cm.
- **Flexinet wolf, 1,20 hoog, blauw. (Figuur 17)**
Getoond net is een stroomvoerend flexinet van 120 cm hoog. De kleur blauw wordt 's nachts het best gezien door wolven.

Figuur 16

- **Flexinet opzetten, hoogte 90 cm met extra lint (Figuur 18)**

Door een schapenhouder, expert in de begrazing met flexinetten, wordt getoond hoe een flexinet efficiënt wordt opgezet. Belangrijk is dat het net aan de onderkant eerst goed strak staat, de bovenkant volgt later, meestal met losse, extra prikpalen. Zeer belangrijk is een goede aarding, soms met meerdere aardepennen op onderlinge afstand. Oprollen en uitvouwen gaat in een vaste volgorde, zodat de netten niet in de knoop raken. Indien geoefend en gewend gaat het opzetten van flexinetten ongeveer net zo snel als de '2 draadjes systemen', maar de flexinetten bieden wel een goede bescherming (ook tegen honden).

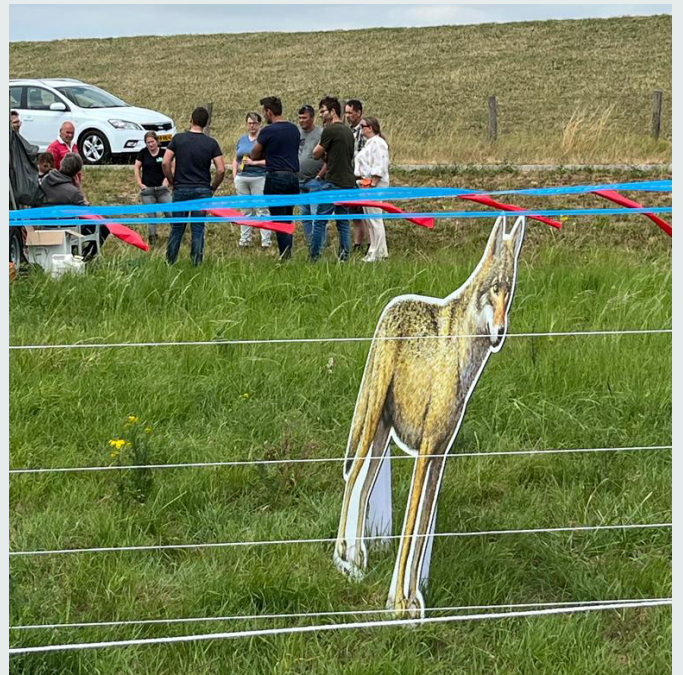
Figuur 18

Figuur 17

- **Turbo Fladry (Figuur 19)**

Turbo Fladry kan een tijdelijke maatregel zijn bij zwerfende wolven. Op langere termijn geeft het gewenning. Bij harde wind zijn extra stevige palen nodig, door het gewicht van de fladry in combinatie met wind.

Figuur 19

Figuur 20

- **Demonstratie met een autowinder op een quad van het opzetten van een afrastering met vijf stroomvoerende draden (Figuur 20)**

Middels de autowinder op een quad kunnen in één keer vijf draden worden uitgereden en neergezet. En in omgekeerde volgorde ook weer ingehaald worden, zodat draden en palen weer herbruikt kunnen worden op een ander perceel. De getoonde opstelling op de quad rijdt 300 meter draad uit. Daarna moeten er nieuwe rollen op.

- **Demo-middag (Figuur 21)**

Verder is op de demo-middag informatie verstrekt over hoe een schademelding bij BIJ12 na een (vermeende) wolvenaantal verloopt. Tevens is er een toelichting geweest op de levenswijze van de wolf.

Bij de afrastering was een plastic wolf op ware grootte geplaatst. Dit beeld gaf duidelijk aan waarom de omheining 1,20 hoog moet zijn.

In totaal waren er ruim veertig deelnemers, veel schapenhouders en ook een paardenhouder en andere geïnteresseerden. Er is veel kennis uitgewisseld.

Figuur 21

7.3. Effecten

In Zeeland is tot nu toe vijfmaal een zwervende wolf geweest. Er zijn tot op heden nog niet heel veel wolfwerende maatregelen genomen. Het monitoren en meten van effecten van wolfwerende preventieve maatregelen is daardoor nog niet mogelijk.

Bekend is wel het effect van stroomvoerende flexinetten bij gescheperde kuddes, waarbij de hondenschade tot bijna nul afneemt. Dit zou een gunstige voorbode van een effect kunnen zijn.

Een doel van het Zeeuws gebiedsgericht wolvenplan is ook bewustwording en activatie. Indien we er met alle partijen in slagen om een groot deel van de veestapel wolfwerend te beschermen aan de voorkant, staan we er goed voor.

7.4. Monitoring en evaluatie

Alle pilots en genomen maatregelen zullen worden geëvalueerd.

8. Maatschappelijke acceptatie

8.1. Draagvlak

Verschillende onderzoeken naar draagvlak:

- Om in Nederland na te gaan hoe het draagvlak is voor de wolf heeft Minister van der Wal in 2023 een nieuw onderzoek uitgezet bij de Raad voor Dierenaangelegenheden. De wolf is volgens Christianne van der Wal, minister voor Natuur en Stikstof een ingewikkeld dossier met veel dilemma's. Ze wil daarom een brede maatschappelijke dialoog starten. 'De hele discussie is nu gebaseerd op angst en ophef en dat is niet zorgvuldig. Het polariseert,' schrijft ze in een brief aan de Tweede Kamer. Van dit onderzoek zijn nog geen resultaten bekend.

De RDA organiseert in totaal vijf bijeenkomsten verspreid door het land. Twee bijeenkomsten met landelijke organisaties die betrokken zijn bij wolven en drie lokale bijeenkomsten in de regio. Voor de dialoogsessies worden organisaties en mensen uitgenodigd die te maken hebben met wolven, zoals belangenorganisaties, actiegroepen en bewoners in gebieden waar wolven voorkomen. Naast de dialoogsessies doet de RDA breder onderzoek naar de vraag: (hoe) kunnen we samenleven met wolven in Nederland? In binnen- en buitenland wordt informatie verzameld van eerdere ervaringen en experts. De uitkomsten van zowel het dialoogtraject als het bredere onderzoek gebruikt de RDA voor het advies over wolven in Nederland aan de minister van Natuur en Stikstof

In de dialoog is gesproken over het beheer van wolven, bescherming van mens en dier tegen wolven, imago van wolven, bescherming van wolven en de rol van wolven in de natuur. Hier vindt u het verslag van de eerste dialoogbijeenkomst:

[Verslag Nationale dialoog wolven 25 september | Verslag | Raad voor Dierenaangelegenheden \(rda.nl\)](#)

- In 2022 is er een verkenning uitgevoerd door de Jagersvereniging en het IFAW (International Fund for Animal Welfare). Deze verkenning was de eerste fase van een proces om tot een gezamenlijk gedragen visie te komen, begrip te krijgen voor de verschillende standpunten en verdere verharding van het debat rondom de wolf te voorkomen. Dit rapport is te vinden via deze website: <https://www.naturetoday.com/intl/nl/nature-reports/message/?msg=29468>. Aan de totstandkoming van de visie hebben 33 stakeholders/partijen meegewerkt.
- In 2020 is er in opdracht van LNV door Motivation draagvlakonderzoek gedaan. In oktober 2020 vond 54% van de Nederlanders dat de wolf welkom is.

8.2. Factoren van invloed op draagvlak en acceptatie

De kernpunten die van invloed zijn op draagvlak en acceptatie van de wolf zijn:

- Schade, landbouwschade. Dit is een van de meest in het oog springende factoren, door doodgebeten en verwonde dieren. Ook verstrikt raken in netten/ afrasteringen door andere dieren is schade.
- Emotie, angst. Mensen hebben een bepaald beeld van een roofdier. Dit beeld van de wolf wordt bepaald door historie (verhalen, sprookjes) en de media.
- Economische belangen, geld en arbeid. Het economische belang werkt twee kanten op. Er is de kostenkant voor de dierhouder. Het kost tijd en geld om een afrastering zo te maken dat hij preventief werend is tegen wolven. Anderzijds zijn er ook verkopers van afrasteringen.
- Kennis van de wolf. Het is van belang dat mensen bekend zijn met (roof)dieren, hoe het gedrag is en hoe ermee om te gaan.
- Natuurwaarde. De wolf is onderdeel van de natuur.
- Gewenning en tijd. Bij veranderingen moeten mensen leren hoe ermee om te gaan.

Communicatie over de wolf is de basis voor draagvlak. We moeten mensen voorlichten over het soort dier, het gedrag, het verschijnen, de verschillende situaties en hoe de wolf te weren bij (landbouw)huisdieren.

9. Communicatie

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet wat er wordt gedaan aan communicatie inzake de wolf. Achtereenvolgens wordt besproken:

- Draaiboek dode (aangereden) wolf;
- Draaiboek signalering levende wolf;
- Interventierichtlijnen, escalatieladder;
- Communicatie en kennisoverdracht.

9.1 Draaiboek dode (aangereden) wolf

Nederland is een land met een uitgebreid, wijdvertakt wegennetwerk. Er zijn in Nederland in 2023 tot en met eind oktober 10 wolven doodgereden. Het betreft vaak jonge, zwervende wolven op zoek naar een territorium. Gevestigde wolven maken minder kilometers en zijn ervarener in het vermijden van gevaarlijke situaties.

Wat moet je doen na een aanrijding met een wolf?

- Rijd niet door.
- Bel niet met de dierenambulance, maar met de politie via 0900 8844.
- Probeer zo goed mogelijk de locatie door te geven.
- Bel ook de politie als het dier niet blijft liggen maar doorloopt.
- Blijf ter plaatse en wacht de komst van de politie of betrokken deskundige af. Ga nooit achter het dier aan, laat dit over aan de betrokken deskundige.
- Neem aangereden dieren nooit mee en geef het ook niet aan onbevoegde derden. Omdat het om beschermde dieren gaat, staat de Wet Natuurbescherming dit niet toe.

Na de melding bij de Politie zal de Politie contact opnemen met de Stichting Wildaanrijdingen Nederland (SWN). In Zeeland heeft SWN van de Provincie Zeeland de opdracht gekregen om aangereden wilde dieren af te handelen. Voor deze Stichting zijn een heel aantal vrijwilligers actief.

DODE WOLF:

Protocol afhandeling incident onder directe regie van SWN:

SWN heeft in overleg met Politie en WenR (Alterra) en hier opvolgend met direct betrokken partijen als BIJ12 (namens provincies), Zoogdierverseniging en Wolven in Nederland afgesproken vast te houden aan het protocol SWN. Voor de Politie is het van belang dat de openbare veiligheid is gediend en de weg dus zo snel als mogelijk is vrijgemaakt voor vrije en veilige doorgang wegverkeer. Ook acht de Politie het niet wenselijk dat ramptoerisme kan ontstaan. Wageningen Environmental Research (WenR) is het aangewezen onderzoeksinstituut in het 'Draaiboek Wolven' en het is van belang om monsternamen en eventueel sporenonderzoek te kunnen doen. Dit kan achteraf. Vóór dit alles is natuurlijk uw eigen veiligheid van het grootste belang. Hoe te handelen door SWN deelnemer:

- U handelt op aansturing en onder regie van de Officier van Dienst (OVD) meldkamer Politie indien melding Wolf bekend is;

- Bij aantreffen Wolf na een andere melding (wildaanrijding) van de meldkamer (Lees = Wolf niet bekend) neemt u zelf contact op met de betreffende OVD;
- U belt direct daarna altijd met de 24/7 wolvenlijn SWN op nummer: 06.51056106;
- SWN neemt daarop direct contact op met zowel Politie (OVD) als WenR voor vervolg; afhandeling en houdt Stichting Wildaanrijding Nederland SWN Protocol - versie september 2021 - telefonisch contact met u tijdens de afhandeling;
- Bij aantreffen kadaver ter plaatse: weg vrijmaken en kadaver in haar geheel/gesloten z.s.m. vervoeren naar de dichtstbijzijnde koeling en het stuk voorzien van een calamiteitenmerk;
- Indien het dier niet ter plaatse wordt aangetroffen dient er -met alle voorzichtigheid- een nazoek plaats te vinden. U houdt hierbij telefonisch contact met de dienstdoende persoon van de SWN wolvenlijn en blijft dus aanspreekbaar tijdens de nazoek. Denk hierbij aan uw eigen veiligheid!;
- Indien het dier nog leeft maar ernstig gewond is, dan bent u namens SWN bevoegd het dier uit lijden te verlossen middels een veilig af te geven vangschot;
- U markeert de plaats aanrijding en of omgeving plaats aantreffen dier op een voor publiek niet herkenbare wijze (dit i.v.m. sporenonderzoek WenR);
- DNA monsternamen door WenR vindt plaats in de koeling;
- U blijft beschikbaar voor overleg of nadere informatie;
- Deelnemer (valwildafhandelaar) staat de pers NIET te woord; SWN neemt alle (media-) contacten voor haar rekening;
- SWN neemt samen met de Politie de verantwoordelijkheid over van de betrokken, onder SWN aangesloten, deelnemer zodat deze is afgeschermd en niet kan worden blootgesteld aan publieke opinie. Juist vanwege alle maatschappelijke discussie en gevoeligheden rondom vestiging van de wolf in Nederland en dus te verwachten incidenten is het van uiterst belang dat alle deelnemers zich houden aan gemaakte afspraken. Juist en vooral in het belang van de deelnemer zelf.

9.2 Draaiboek signalering levende wolf

Wat te doen als er een wolf is gesignaleerd? Wie worden er geïnformeerd na het signaleren van een wolf?

Signalen over een (mogelijke) wolf kunnen op verschillende manieren doorgegeven worden. De wolvencontactpersoon van de Provincie Zeeland kan via de app een bericht krijgen uit het netwerk, hetzij van een schadegeval, hetzij van een melding wolf (met of zonder foto). Middels het netwerk van wolvencontactpersonen en experts wordt beoordeeld welke actie moet worden ondernomen en of het draaiboek van de Provincie in gang wordt gezet.

DRAAIBOEK: Werkprotocol bij (zwervende) wolf gesignaleerd in de Provincie Zeeland of in de richting van Zeeland.

Op dit moment zijn de wolven die Zeeland aandoen zwervende wolven. Het is lastig te voorspellen waar

en wanneer een zwerfende wolf komt. We zijn voor meldingen inzake zwerfende wolven afhankelijk van waarnemingen uit het veld. Als er een opduikt is het van belang om belanghebbenden snel te informeren om schade te voorkomen.

Een melding van een zwerfende wolf kan door iedereen doorgegeven worden. Het wolvenmeldpunt is het landelijke loket en heeft een speciale website ingericht om meldingen door te geven. Het meldpunt neemt de melding aan, registreert en valideert de waarnemingen. Een waarneming kan een zichtwaarneming zijn (met of zonder foto), een pootafdruk of aangevretenwild. In het geval dat het een wolf betreft, worden de provincie en BIJ12 direct geïnformeerd.

Schademeldingen aan landbouwhuisdieren komen voornamelijk binnen via BIJ12. Wanneer de schade vermoedelijk veroorzaakt is door een wolf, schakelt BIJ12 met het wolvenmeldpunt en de betreffende provincie. Een melder kan zelfstandig besluiten om zijn waarneming door te geven aan andere organisaties zoals provincie, gemeente, politie, dierenambulance, of via landbouworganisaties, faunabeheereenheid of natuurorganisaties (boswachters). Het is van belang dat deze meldingen ook bij het centrale wolvenmeldpunt terecht komen om een totaaloverzicht te behouden en betrokken partijen snel te kunnen informeren op basis van betrouwbare informatie.

Dit is het draaiboek wat gevolgd wordt bij een melding wolf:

- Melding komt binnen bij de wolvencontactpersoon van de Provincie Zeeland > via mail (Wolf@zeeland.nl), telefoon en/of Whatsapp.
- Informeren stakeholders via de Whatsapp groep Wolf-alert Zeeland:
  - ZLTO
  - Zeeuwse Vereniging van Schapenhouders
  - Wolven in Nederland
  - BIJ12
  - Provincie Zeeland
  - Faunabeheereenheid
  - TBO: SBB (ook voor NM en HZL)
  - Vereniging gescheperde schaapskudden Nederland (VGSN)
  - RUD

De stakeholders uit de Whatsapp groep Wolf-alert Zeeland informeren via hun kanalen hun eigen achterban.

- Melding doen bij de Gemeente waar de wolf is gesignaleerd. Indien gewenst gesprek met burgemeester en verantwoordelijke voor openbare orde.
  - Zie lijst voor telefoonnummers gemeenten (Piket boekje: openbare orde en veiligheid).
- Informeren plaatselijke dierenarts.
  - Zie lijst voor telefoonnummers dierenartsen
- Gedeputeerde informeren (bij voorkeur telefonisch, anders mail).
- RUD informeren (contactpersoon bij Provincie bekend), zowel mail als app. Als er een kans bestaat op wolventoerisme, is het van belang om Handhaving te informeren om stand-by te staan. Via social media kan een wolf-waarneming veel mensen op de been brengen. Het risico bestaat dat mensen

naar het gebied komen om de wolf te zien, filmen of fotograferen (wolventoerisme). Dit heeft het risico in zich dat de wolf wordt opgejaagd of ingesloten raakt. Een vluchtende wolf kan daardoor inschattingfouten maken, bijvoorbeeld bij het oversteken van een drukke verkeersweg, of een ongewenste route kiezen, bijvoorbeeld richting bebouwde kom. Ook ontstaan op social media soms oproepen voor klopjachten. Via de veiligheidsregio's dienen handhavers hierop toe te zien.

- Woordvoeringslijn opstellen voor gedeputeerde t.b.v. de pers in overleg met de persoonlijk communicatieadviseur van de gedeputeerde.
- Operationeel Centrum (OC) (voorheen gezamenlijke meldkamer Politie, Brandweer & GGD) Indien melding niet via politie binnenkomt, hen ook informeren. Vermoedelijk volgen er daar meer telefoontjes.

ALS MENSEN BELLEN: Eerst vragen wat voor soort omheining er al is. Een heleboel soorten omheining zijn relatief snel wolfwerkend te maken. Verder vragen of de dieren tijdelijk terecht kunnen in een stal. Voorbeelden om bestaande omheining wolfwerend te maken:

- **Ursusgaas 90 cm:** met een extra stroomdraad onder- en bovenlangs;
- **Prikkeldraad:** met flapperende plastic linten eraan bevestigd.
- **Omheiningen waar al stroom op staat:** zorgen dat er aan de onderkant op maximaal 20 cm ook een stroomdraad loopt;
- Opstapjes langs de wei weghalen. Kuilen dichtend onder de omheining.

Indien de omheining niet snel wolfwerend is te maken en men zelf geen materialen beschikbaar heeft en wel onmiddellijk risico loopt omdat men in de buurt van een gesignaleerde wolf zit, dan zijn er in Noodgevallen via de Provincie Zeeland beschikbaar de zogenaamde Noodsets.

Noodsets: In Zeeland zijn noodsets op voorraad in Heikant, 8 sets (Zeeuws Vlaanderen) en CZAV, 8 sets (Midden en Noord Zeeland). Een noodset dient om een noodkraal uit te zetten, dit is een geëlectriceerd stuk omheining van maximaal 500 meter.

Er wordt een borg gevraagd van € 250 per set (accu, 10 netten a 50 meter, schrikdraadapparaat, lader, aardpen), ophalen te Heikant (en na gebruik ook daar weer terugbrengen). Bij CZAV geldt ook de borg. Er wordt bezorgd in Midden Zeeland.

Mail voor beschikbaarheid van noodsets en andere vragen over de wolf naar wolf@zeeland.nl. De Provincie Zeeland doet haar best om zoveel mogelijk aanvragers ingeval van nood aan een noodset te helpen en kan ook nog een beroep doen op andere provincies. Echter het aantal noodsets is ook bij anderen niet oneindig dus indien mogelijk wordt zelfredzaamheid gevraagd. Voor hulp bij opzetten doen we een beroep op vrijwilligers van de Stichting Wolfencing Zuid Nederland.

Indien de wolf uit het gebied weg is, moeten de noodsets weer ingeleverd worden.

Flapperlinten (Turbo Fladry). De flapperlinten hebben in een pilot in West-Brabant gestaan. De conclusies

van de pilot zijn dat ze tijdelijk te gebruiken zijn voor de afschrikking van zwerfende wolven. Momenteel moet er bij de flapperlinten nog een haspel komen, om makkelijk op te rollen. Na completering met een haspel zullen de flapperlinten ook uitgeleend worden.

Hulp bij opzetten wolfwerend raster. Als mensen hulp wensen of advies over een wolfwerend raster, dan is advies en hulp mogelijk bij het plaatsen door Wolf Fencing Zuid Nederland. Op de website staat een aanvraagformulier. De hulp en advies zijn gratis voor dierhouders.

Subsidieregeling. Er is nog geen subsidie-regeling in Zeeland voor preventieve wolf-werende maatregelen. Indien men nu investeert is het advies wel om de bonnen te bewaren.

9.3 Interventierichtlijnen en escalatie ladder

Het IPO heeft in april 2023 de interventierichtlijnen wolf-mens en wolf-hond vastgesteld. Interventierichtlijnen geven richting aan de wijze waarop bij een ontmoeting met een wolf tussen mens of hond gereageerd kan worden. De richtlijnen zijn onderverdeeld in situaties en wolf. Er kan sprake zijn van een normale situatie, een situatie waarbij oplettendheid gepast is of een probleemsituatie. De verschillende situaties worden aangegeven met een kleur, groen (normale situatie), geel (opletten), rood (probleemsituatie). Als we kijken naar de wolf kan het een wolf met normaal (wolven)gedrag zijn of een probleemwolf.

Wij verwijzen hierbij naar de BIJ12 webiste voor de richtlijnen: [Interprovinciaal-wolvenplan-Addendum-2023-Interventie-richtlijnen.pdf \(bij12.nl\)](#)

Het IPO is momenteel bezig met de interventierichtlijn wolf-vee. Deze zal naar verwachting in het voorjaar van 2024 aan het IPO bestuur worden aangeboden ter vaststelling.

Interventierichtlijnen zijn richtlijnen. Afhankelijk van de situatie wordt hierover besloten door het bevoegd gezag (politie, burgemeester of Gedeputeerde Staten). Het voordeel van een richtlijn is dat er duidelijkheid komt bij de analyse van een situatie.

Uiteindelijk als het gaat om veiligheid en orde heeft de Burgemeester van een Gemeente de beslissingsbevoegdheid. De Vereniging van Nederlandse Gemeenten is samen met de Politie en het IPO bezig om een burgemeestersprotocol m.b.t. de wolf te ontwikkelen.

9.4 Communicatie en kennisoverdracht

Communicatie moet ervoor zorgen dat de inwoners van Zeeland worden voorzien van eenduidige, heldere en feitelijke berichtgeving. Het is van groot belang dat iedereen volledig geïnformeerd kan zijn over het beleid, de beleidsmaatregelen, de (technische) mogelijkheden van preventieve maatregelen, de effecten van de maatregelen, actuele inzichten over de wolf en toekomstige ontwikkelingen. Ook bij louter zwerfende wolven moeten mensen geïnformeerd worden over de mogelijke

aanwezigheid van een wolf en wat men wel of niet moet doen wanneer men een wolf ziet.

De communicatie dient neutraal en zonder specifiek richtingsprofiel te worden gepositioneerd op basis van feiten en niet vanuit emoties. Idealiter verloopt communicatie over en weer, vanuit en tussen alle betrokken partijen. Dit dient ook gefaciliteerd te worden.

Communicatie via de website van de Provincie Zeeland: Op de website van Provincie Zeeland (**De wolf in Zeeland | Provincie Zeeland**) staat een korte beschrijving wat en hoe rondom de wolf. Er wordt gesproken over de bescherming van wolf en van vee. Welke mogelijkheden daarbij zijn, zijn aangegeven. Er staat hoe te handelen als je een wolf ziet. Beschreven wordt ook de procedure hoe te handelen bij (vermeende) wolvenschade. En er zijn verwijzingen naar Nederlandse websites waarop informatie te vinden is:

- **Wolf - BIJ12** (informatie over schade door wolven voorkomen, faunaschadepreventiekrit: [Module Wolven - BIJ12, Brochure-BIJ12-Bescherming-van-vee-tegen-wolven-3.definitief-1.pdf](#),
- schade door wolven melden (**nummer 085 – 486 22 22**. BIJ12 is iedere dag bereikbaar van **09.00 tot 17.00 uur**. In het weekend kunt u doorgeschakeld worden via het keuzemenu), richtlijn taxaties, tegemoetkoming, behandeltermijn, landelijk overleg wolf.
- **Wolven in Nederland |** melden van waarneming van wolven. Informatie over wolven in Nederland, historie, kunnen wolven in Nederland leven, bescherming wolf.
- **Home - Wolf Fencing Zuid Nederland (wfnl.nl)** Wolf-Fencing Zuid Nederland is een stichting met bevoegde vrijwilligers, die de belangen behartigt van (hobby) boer en wolf. Met een groep vrijwilligers plaatsen zij wolfwerende hekken of passen bestaande rasters aan.

Voor alle wolvenvragen heeft de Provincie Zeeland een apart emailadres: wolf@zeeland.nl

De doelgroepen voor communicatie zijn:

- Burgers uit Zeeland (algemene kennis over de wolf en omgangsregels bij ontmoeting)
- Houders van landbouwhuisdieren (preventieve maatregelen)
- Recreanten, inclusief hondenbezitters (omgangsvormen)
- Terreinbeheerders, jagers, BOA's (ondersteuning bij beantwoording van vragen)
- Bestuurders van gemeenten waar de wolf rondloopt (bestuurlijke informatie)

Advies

De commissie adviseert de ProvincieZeeland om een communicatieplan op te stellen. De commissie vindt het belangrijk om blijvend met dierhouders, terreineigenaren, burgers, gemeenten en andere betrokken partijen in gesprek te blijven over de wolf.

Advies

De commissie adviseert om het draaiboek bij melding wolf verder uit te werken in een concreet handboek zodat alle partijen weten wie waarvoor en wanneer verantwoordelijk is.

10. Een toekomst met de wolf

10.1. Ontwikkeling van de populatie

In Zeeland is er nog geen gevestigde wolf. Er komen af en toe zwervende wolven in de Provincie Zeeland. We volgen populatieontwikkelingen in de ons omringende regio's op de voet.

De Commissie vindt het belangrijk om aan te geven dat

- Preventieve maatregelen schade kunnen voorkomen aan mens en dier;
- Samenleven met de wolf veel vraagt van dierhouders. Maar door subsidie en hulp staan zij er niet alleen voor.
- De wolf is terug in de Nederlandse natuur als inheemse soort. Daarin hebben we geen keus.

► Bijlage 1 - Specifieke eisen aan afrastering

Voor de actuele eisen aan afrastering verwijzen wij naar de BIJ12 website. Hierop staan de eisen die aan een wolfwerende afrastering worden gesteld.

Schade door de wolf voorkomen of beperken - Faunaschade Preventiekit (bij12.nl)

► Bijlage 2 - Rekenvoorbeelden vergoedingen

Rekenvoorbeelden (naar voorbeeld van de regeling in Drenthe)

De subsidie wordt verstrekt voor:

- Het aanschaffen en/of aanpassen van een vaste wolfwerende afrastering
- Het aanschaffen van een verplaatsbaar wolfwerende afrastering
- Het aanschaffen van een automatisch oprolsysteem bij een verplaatsbaar wolfwerende afrastering met draden.

De afrastering moet voldoen aan de Fauna Schade Preventiekit module wolven, zoals gepubliceerd door BIJ12.

De hoogte van de subsidie is afhankelijk van de strekkende meters afrastering en het gemiddeld aantal dieren dat de eigenaar in de betreffende periode in bezit had.

Een schapen en geiten houder heeft gekeken welk jaartal hij meer dieren gemiddeld had en kwam uit op 2021.

In 2021 had de aanvrager de volgende hoeveelheid dieren volgens het I&R register:

- 1 februari 2021: 25 schapen en 5 geiten.
- 1 mei 2021: 35 schapen en 0 geiten
- 1 augustus 2021: 28 schapen en 4 geiten
- 1 november 2021: 39 schapen en 1 geiten

Totaal aantal dieren over de 4 peildata: $(25 + 5) + (35 + 0) + (28 + 4) + (39 + 1) = 137$, aangezien we naar het gemiddelde zoeken over vier datums delen we dit door 4 dit geeft een gemiddeld aantal dieren van: $137 : 4 = 34,25$ dieren.

Bij een uitkomst waarbij het niet op hele getallen uitkomt mogen we naar boven afronden: 34,25 wordt dus 35 dieren gemiddeld.

Bepalen hoogte subsidie

VOORBEELD 1

Een schapen- en geitenhouder heeft gemiddeld over de 4 peildata 35 dieren. Hij wil graag zijn vaste raster binnen het wolvenleefgebied wolfwerend maken en een verplaatsbare wolfwerende afrastering aanschaffen voor als hij zijn schapen weidt op een nabij gelegen natuurgebied. De vaste afrastering heeft een omtrek van 600 meter.

Vaste afrastering

- Vaste component: € 1140 (570×2, want 2 typen dieren).
- Variabele component: 600 meter x € 3,40 per meter = € 2.040.
Per dier is dit € 2.040/35 = € 58,29. Dit is lager dan het plafondbedrag van € 114 per dier, dus dit levert geen beperking op.
- Voor de vaste afrastering bedraagt de subsidie in totaal dan:
1140 vaste component + € 2.040 variabele component = € 3.180.

Verplaatsbare afrastering

- Variabele component: 35 dieren x € 34 = € 1.190

Totaalbedrag aan subsidie

- Totaal voor de vaste en verplaatsbare afrastering: € 3.180 + € 1.190 = € 4.370. Dit is beneden de maximale subsidie van € 20.000. De subsidie wordt verleend voor: € 4.370.

VOORBEELD 2

Een schapenhouder heeft gemiddeld over de 4 peildata 425 schapen. Het bedrijf gebruikt verplaatsbare afrasteringen en wil bij de omschakeling naar wolfwerende afrasteringen een automatisch oprolsysteem aanschaffen. Ook heeft de schapenhouder bij huis twee weiden die zijn omheind met vaste afrasteringen (een met een omtrek van 1000 meter en een met een omtrek van 500 meter) die hij wolfwerend wil maken.

Vaste afrastering

- Vaste component: € 570 (één type dier)
- Variabele component: de twee vaste omheiningen worden qua omtrek bij elkaar opgeteld en verder behandeld als 1 omheining.
  - 1000 meter en 500 meter geeft samen 1500 meter aan vaste omheining.
  - 1500 meter x € 3,40 = € 5.100
  - Per dier is dit € 5.100/425 = € 12. Dit is ver beneden het plafondbedrag van € 114,- per dier, dus dit levert geen beperking op.
- Voor de vaste afrastering bedraagt de subsidie in totaal dan: € 570 vaste component + € 5.100 variabele component = € 5.670.

Verplaatsbare afrastering

- Variabele component: 425 dieren x € 34 = € 14.450
- Vast component oprolsysteem:
  - Automatisch oprolsysteem: € 4.500
  - Aantal dieren > 100
- Voor de verplaatsbare afrastering bedraagt de subsidie dan: € 14.450 variabele component + € 4.500 vast component oprolsysteem = € 18.950. Het totaal aan subsidie zou dan € 5.100 + € 18.950 = € 24.050 bedragen. Echter, de subsidie bedraagt maximaal € 20.000. Het totale subsidiebedrag blijft daar dus toe beperkt. De subsidie wordt verleend voor: € 20.000.

VOORBEELD 3

Een paardenhouder heeft over de 4 peildata gemiddeld 8 dieren. De paardenhouder maakt gebruik van 4 vaste omheiningen met een omtrek van 200, 180, 150 en 120 meter. Hij maakt geen gebruik van flexibele omheiningen.

Vaste afrastering

- Vaste component: € 570,- (één type dier)
- Variabele component: de 4 vaste omheiningen worden qua omtrek bij elkaar opgeteld en verder behandeld als 1 omheining.
  - 200 meter en 180 meter en 150 meter en 120 meter geeft samen 750 meter aan vaste omheining.
  - 750 meter x € 3,40 = € 2.550
  - Per dier is dit € 2.550/6 = € 425. Dit is onder het plafond van € 680,- per paard of rundachtige. Dus de € 2.550 is volledig subsidiabel.
- Voor de vaste afrastering bedraagt de subsidie in totaal dan: € 570 vaste component + € 2.550 variabele component = € 3.120. De subsidie wordt verleend voor € 3.120.

► Bijlage 3 - Bronnen en referenties

- Interprovinciaal Wolvenplan, in opdracht van Interprovinciaal overleg (IPO) - vastgesteld door het IPO-bestuur (januari 2019);
- Interprovinciaal Wolvenplan Addendum, in opdracht van Interprovinciaal overleg (IPO) – vastgesteld door het IPO-bestuur (april 2023);
- Interprovinciaal Wolvenplan Addendum Interventierichtlijnen, in opdracht van Interprovinciaal overleg (IPO), vastgesteld door het IPO-bestuur (april 2023);
- Gebiedsgericht preventieplan wolvenschade Noord-Brabant, Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (April 2021);
- De Wolf terug in Nederland, een factfinding studie, Wageningen Environmental Research, Jansman, H. et al., (september 2021);
- De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen; een juridisch onderzoek Boerema, Mr. Drs. L et al. (september 2021);

- Brochure Schade door de wolf aan Landbouwhuisdieren BIJ12;
- Pilot Kuddewaakhonden in de Nederlandse Schapenhouderij, ARK, BIJ12, van Bommel Faunawerk;
- The Wolf, culture, nature, heritage. Newcastle University Centre of Research Excellence in Heritage, Ian Covery et al., (2023).
- Bescherm je vee, Brabant. Rapport van Bommel Faunawerk en ARK.

► **Bijlage 4 - Samenstelling Adviescommissie Wolf in Zeeland**

Deelnemers aan de Adviescommissie Wolf in Zeeland:

- Krijn Hamelink, onafhankelijk voorzitter;
- Henk de Bruijn, namens de Zeeuwse Vereniging van Schapenhouders;
- Louis Boogaard, namens de Zeeuwse Vereniging van Schapenhouders;
- Jan Kaljouw, namens de Vereniging van Gescheperde Schaapskudden Nederland,
- Hendrik Jan ten Cate namens de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO);
- Eva Litjens, namens de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO);
- William van der Hulle, namens Staatsbosbeheer en de andere TBO's;
- Jolanda Kroot namens de Faunabeheereenheid Zeeland;
- Wilmer Remijnse, resp. Rob Schuitemaker namens BIJ12;
- Leo Linnartz, namens ARK rewilding;
- Teresa Kalverboer, wolvencontactpersoon, namens de Provincie Zeeland;
- Richard Esser, secretaris, namens de Provincie Zeeland;
- Heiko Strietman, communicatie, namens de Provincie Zeeland;
- Derk Stegeman, gemeente Tholen namens de Veiligheidsregio.

COLOFON

Uitgave

Provincie Zeeland

Fotografie/afbeeldingen

Voorblad/Cover:
Eerste wolf op Tholen 2021, foto uit filmpje,
maker onbekend.
Figuur 11 en 12:
Foto's uit de praktijk, bron Bij12.

Pagina's 6, 20, 31, 32, 33, 34:
T.J. Kalverboer

Pagina 30 Bescherm je vee, Brabant:
Rapport van Bommel Faunabeheer en Ark.

Bezoekadres

Provinciehuis, Abdij 6
4331 BK Middelburg

Contact

wolf@zeeland.nl

